

INTERNET DELIBERAATION AREENANA

Turun yliopisto
Filosofian, Poliittisen historian
ja Valtio-opin laitos
Pro-gradu tutkielma
Marraskuu 2020
Tiia Topinoja

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, Poliittisen historian ja Valtio-opin laitos / Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

TIIA TOPINOJA: Internet deliberaation areenana

Pro gradu -tutkielma, 59 s.

Käytännöllinen filosofia

Marraskuu 2020

Tutkielmassani tarkastelen Hannah Arendtin ja Jürgen Habermasin käsityksiin pohjautuvan deliberatiivisen demokratian mallin soveltuvuutta internetiin. Arendtin näkemyksiä käsittelen luomalla analogian kreikkalaisen *poliksen* ja internetin välillä. *Polis* on Arendtille ihanteellinen julkinen tila, jossa kansalaiset toteuttavat poliittista toimintaa. Analysoin tutkimukseni kannalta relevantteja yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia näiden kahden julkisen tilan välillä. Yhteneväisyyksien ja eroavaisuuksien kautta pyrin löytämään vastauksen siihen, miksi deliberatiivisen mallin mukainen ihanteellinen julkinen keskustelu ei toteudu internetissä.

Habermasin ajatuksia käsittelen nostamalla esiin kaksi kommunikatiivisen toiminnan kannalta olennaista lähtökohtaa, jotka ovat ideaalin puhetilanteen ehdot ja mahdollisuus keskustelijoiden väliseen samanmielisyyteen. Analysoin näiden ehtojen toteutumista digitaalisessa julkisessa tilassa. Tämän jälkeen tutkin median ja markkinavoimien vaikutusta digitaaliseen julkiseen tilaan. Lopuksi käsittelen internetin laajuuden ja pirstaleisuuden vaikutusta deliberaatioon.

Deliberatiivinen malli on kohdannut paljon kritiikkiä. Tutkielmani loppuosassa esittelen Chantal Mouffin vaihtoehdoisen radikaalin demokratian mallin, joka pyrkii vastaamaan deliberatiivisen mallin heikkouksiin. Mouffin agonistinen pluralismi näkee deliberatiivisen mallin edellyttämän järkipäisen konsensuksen saavuttamisen mahdottomana. Mouffe pyrkii luomaan demokratian arvoja toteuttavan järjestelmän, joka yhdistää erilaisia subjektipositioita. Digitaaliseen julkiseen tilaan agonistinen pluralismi vaikuttaisi sopivan hyvin, koska se ottaa huomioon poliittisen keskustelun ristiriitaisuuden. Syvempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että malli kohtaa samoja ongelmia kuin Habermasin deliberatiivinen malli. Samanmielisyyden vaatimus on deliberatiivisen mallin heikkous, mutta myös poliittisen toiminnan edellytys. Tämä koskee myös agonistiseen pluralismiin perustuvaa järjestelmää.

Asiasanat: internet, deliberatiivinen demokratia, *polis*, Hannah Arendt, Jürgen Habermas, julkinen tila, kommunikatiivinen toiminta, Chantal Mouffe, agonistinen pluralismi

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
2. Tutkimuskysymys, metodi ja teoreettinen viitekehys	4
3. Deliberatiivisen demokratian malli	9
3.1. Deliberatiivisen demokratian mallin periaatteet	10
3.2. Deliberatiivisen mallin eettinen perusta.....	11
4. Hannah Arendtin <i>polis</i> julkisena tilana	17
4.1. Internet ja <i>polis</i>	19
4.2. Analogia internetin ja <i>poliksen</i> välillä.....	20
4.3. Yhteneväisyydet internetin ja <i>poliksen</i> välillä	21
4.4. Eroavaisuudet internetin ja <i>poliksen</i> välillä	23
4.5. Analogian arvio	25
5. Jürgen Habermasin julkinen tila ja internet.....	27
5.1. Ideaalin puhetilanteen vaatimukset ja internet.....	30
5.2. Keskustelijoiden välinen samanmielisyys internetissä	32
5.3. Ulkoiset vaikutteet ja internet	35
5.4. Internetin laajuus ja pirstaleisuus	38
6. Chantal Mouffin agonistinen pluralismi ja deliberatiivisen mallin kritiikki	41
6.1. Chantal Mouffin agonistinen pluralismi.....	43
6.2. Mouffin malli vastauksena deliberatiivisen mallin kohtaamiin haasteisiin.....	44
6.3. Agonistinen pluralismi ja internet.....	47
7. Lopuksi	52
Lähdeluettelo.....	55

1. Johdanto

Demokratian toteutuminen modernissa yhteiskunnassa on haastava prosessi, jota globalisaatio vaikeuttaa entisestään, kun poliittisten päätösten vaikutusalue kasvaa yli valtioiden rajojen. Modernissa yhteiskunnassa demokratian suurimpana haasteena on yhdistää erilaiset intressit poliittisessa päätöksenteossa. Deliberatiivisen eli keskukselle demokratian malli pyrkii vastaamaan näihin haasteisiin.

Tutkielmassani tarkastelen sitä, miten internet toimii modernissa maailmassa paikkana harjoittaa deliberatiivisen demokratian mallia. Ihanteellisessa tilanteessa internetillä olisi potentiaalia toimia poliittisen keskustelun alustana, jossa kansalaiset ympäri maailmaa saisivat mahdollisuuden osallistua poliittiseen päätöksentekoon. Paras mahdollinen lopputulos saavutettaisiin yhdistämällä rationaalisen keskustelun kautta erilaisia poliittisia ääniä mahdollisimman laajasti. Tämä vahvistaisi yhteiskunnan demokraattista pohjaa ja tekisi siitä entistä oikeudenmukaisemman. Internetin avulla vähemmistöjen asemaa voidaan parantaa, kun sen kautta tuodaan esiin tukahdutettuja ääniä ja yhdistetään vähemmistöjen edustajia ympäri maailmaa.

Deliberatiivisen mallin mukaisen ihanteen toteutuminen edellyttäisi tiettyjen lähtöoletusten hyväksymistä. Deliberatiivinen demokratia perustuu ajatukselle, jonka mukaan rationaalisen deliberaation kautta on mahdollista saavuttaa yhteismielinen lopputulos poliittisessa päätöksenteossa (Cohen 1997, 72). Tämän prosessin kautta saavutettu julkinen mielipide on perusta kommunikatiiviselle vallalle, jolla voidaan oikeuttaa institutionaalista vallankäyttöä (Arendt, 1986). Deliberatiivisen demokratian malli pohjautuu Jürgen Habermasin ajatuksiin. Habermasin ajattelun pohjalla vaikuttavat vahvasti Hannah Arendtin käsitykset julkisen elämän luonteesta ja merkityksestä. Tutkielmassani käsittelemäni deliberatiivista mallia näiden kahden filosofin ajatusten kautta.

Internet on viime vuosikymmenten aikana mullistanut tapamme toimia sosiaalisissa verkostoissa. Uudet mediat, kuten Facebook, Instagram ja Twitter, ovat luoneet mahdollisuuden toimia sosiaalisesti ennennäkemättömän laajassa globaalissa mittakaavassa. Internetin varhaisimmissa vaiheissa käyttäjien anonymiteetti oli normi. Nykyään internetissä toimitaan usein julkisesti ja eräänlaisen virtuaalisen identiteetin kautta. Internetin on nähty korostavan niin yksilöllisyyttä (Kreide 2016), kuin myös yksilöllisten piirteiden häviämistä (Parsell 2008).

Internet on aikamme julkisen keskustelun tila. Digitaalisen julkisen tilan voidaan nähdä muokkautuvan käyttäjälleen sopivaksi ”kaikukammioiden” (engl. *echo chambers*) ja ”filteri kuplien” (engl. *filter bubbles*) kautta (Vallor 2016, 3.4). Käyttäjä voi valita keskusteluryhmät ja -kumppanit omien mieltymystensä mukaan. Näin hän päätyy kaikukammioon, jossa keskustelijat ovat mielipiteiltään ja näkemyksiltään lähtökohtaisesti samaa mieltä asioista. Erilaiset algoritmit muokkaavat julkisen tilan käyttäjälleen sopivaksi kohdistuen mainontaa ja uutisointia. Näin internet supistaa käyttäjältään julkisen tilan monimuotoisuutta ja järkiperustainen mielipiteiden muodostaminen erilaisia näkemyksiä yhdistelemällä vaikeutuu.

On hyvä huomata, että samankaltaiset deliberaatiota vääristävät vaikutteet toimivat myös ei-digitaalisessa maailmassa. Ihminen keskustelee mielellään niiden ihmisten kanssa, joiden kanssa hänellä on yhteneviä mielipiteitä ja samankaltainen arvopohja. Hän lukee ja kuuntelee medioita, joissa kirjoitetaan häntä kiinnostavista aiheista. Toisesta näkökulmasta internet voidaankin nähdä julkista tilaa monipuolistavassa ja laajentavassa roolissa. Tässä roolissa internet voi mahdollistaa globaalilla tasolla toimivan deliberaation, jossa erilaiset mielipiteet yhdistyvät rationaalisen keskustelun muodossa paremmin kuin ei-digitaalisessa julkisessa tilassa. Deliberatiivisen mallin ideaalin puhetilanteen vaatimuksia on haastavaa soveltaa käytännön poliittiseen keskusteluun, oli

keskustelun alusta digitaalinen tai ei. Ihanteella on roolinsa toimia mallina, johon meidän tulee pyrkiä. Voidaan kuitenkin kysyä, kuinka hyödyllinen on ihmisten väliseen vuorovaikutukseen perustuva yhteiskunnallista järjestystä koskeva teoria, joka on kaukana todellisuudesta.

Deliberatiivinen malli edellyttää näkemystä *poliittisesta* vapauden ja yhteisymmärryksen alueena. Toinen vaihtoehto on tunnustaa poliittisen ristiriitaisuus ja nähdä vastakkainasettelut välttämättömänä osana yksilöiden välistä kanssakäymistä. Chantal Mouffe kannattaa jälkimmäistä lähtökohtaa (Mouffe 2005, 9). Tämä näkökulma vaikuttaisi sopivan nykyaikaiseen poliittiseen toimintaan internetissä, jossa asiakeskeisyys ja yksilöllisyys ovat korostuneet (Dahlgren 2005, 154—155). Mouffen agonistinen pluralismi pyrkii olemaan vastaus deliberatiivisen mallin kohtaamiin ongelmiin. Syvempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että Mouffen malli ei onnistu pääsemään eroon deliberatiivisen mallin kohtaamista ongelmista, kuten samanmielisyyden vaatimuksesta, jota Mouffe itse kritisoi.

2. Tutkimuskysymys, metodi ja teoreettinen viitekehys

Tutkimuskysymyksenäni on, miten Arendtin ja Habermasin käsityksiin pohjautuva deliberatiivisen demokratian malli soveltuu internetiin. Hypoteesini on että, internetillä on julkisena tilana useita ominaisuuksia, joiden avulla voidaan edistää deliberatiivista demokratiaa globaalilla tasolla. Shannon Vallor (2016, 1.2) huomauttaa, että internetiä ja sen sosiaalisia verkostoja tutkivat filosofit joutuvat usein valitsemaan, käsittelevätkö he aihetta itsenäisesti filosofisen perinteen kautta vai nojautuvatko he empiiriseen aineistoon ja muiden tieteenalojen tutkimustuloksiin. Arendtin ja Habermasin ajatukset antavat mahdollisuuden yhdistää näitä kahta lähtökohtaa. Heidän teoriansa sosiaalisesta järjestyksestä perustuvat vahvasti saksalaiseen idealismiin ja kuvauksiin yhteiskunnan historiallisesta kehityksestä.

Arendtia käsittelevässä osuudessa analysoin internetiä julkisena tilana *poliksena*, jossa deliberaatiota harjoitetaan. Luon Arendtin *Vita Activassa* (2002) kuvaileman *poliksen* ja internetin välille analogian, jonka kautta analysoin yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia internetin ja *poliksen* välillä. Analogian tarkoituksena on osoittaa mahdollisuudet soveltaa Arendtin ideaalia julkista tilaa internetiin. Jos internet ja *polis* vastaavat relevanteilta ominaisuuksiltaan toisiaan, internetillä on potentiaalia toimia ihanteellisen julkisen keskustelun areenana, jossa kansalaiset voivat toteuttaa itseään poliittisina subjekteina Arendtin tarkoittamalla tavalla.

Arendtia käsittelen *Vita Activa* (2002) teoksen ja ”Communicative Power” (1986) artikkelin kautta. *Vita Activassa* Arendt pyrkii nostamaan esiin poliittisen julkisen elämän suhteessa yksityiseen. Poliittinen elämä luo yksilölle mahdollisuuden toteuttaa itseään vapaana kansalaisena. Arendt käsittelee antiikin *polista* ideaalina julkisen

toiminnan tilana. Artikkelin ”Communicative Power” tarkastelee kommunikaation merkitystä julkisessa elämässä. Yhteiskunnallinen valta saa oikeutuksensa kansalaisten kommunikaation ja yhteismielisyyden kautta.

Habermasia käsittelevässä luvussa tarkastelen deliberatiivista mallia ideaalin puhetilanteen vaatimusten ja sen edellyttämien lähtöoletusten kautta. Aluksi käsitteelen ideaalin puhetilanteen ehtoja (Habermas 1990, 89). Tämän jälkeen siirryn keskustelijoiden välistä samanmielisyyttä, jota voidaan pitää deliberaation tavoitteena. Ideaalin puhetilanteen ehdot ja ajatus keskustelijoiden välisestä koherenssista ovat Habermasin teorian lähtökohtia, jotka ovat kohdanneet paljon kritiikkiä (esim. Mouffe 2009; Kreide 2016).

Kriittisen teorian hengessä Habermas sulauttaa sosiaalista ja filosofista tutkimusta yhdistämällä selittävää, käytännöllistä ja normatiivista tutkimusta (Bohman & Rehg 2017, 2.). Myös tässä tutkielmassa korostuu filosofian yhteiskunnallinen ja käytännönläheinen rooli. Käytännönläheisyydestään huolimatta Habermasin ajatuksia voidaan pitää idealistisina. Hän ei pyri kuvaamaan todellista puhetilannetta, vaan sen ihannetta. Tästä seuraa, että ihanteen soveltaminen internetiin kohtaa saman ongelman. Ihanteiden luomisella on kuitenkin tärkeä merkitys poliittisen filosofian metodina (esim. Lakkala & Eskelinen 2017). Tutkielmani tavoitteena on kuitenkin seurata Habermasin viitoittamaa polkua ja analysoida internetin mahdollisuuksia soveltua ihanteellisen, ei todellisen, deliberaation alustaksi.

Habermasia käsittelevässä luvussa päälähteeni ovat julkista tilaa käsittelevien lukujen kohdalla *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (suom. *Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*) ja ideaalin puhetilanteen ehtoja käsittelevissä

luvuissa *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln* (engl. *Moral Consciousness and Communicative Action*). Ensiksi mainittu on vuonna 1962 julkaistu teos, jossa Habermas esittelee historiallisesta näkökulmasta julkisen (engl. *public sphere*) kehitystä. Teoksessa Habermas käsittelee avoimen kommunikaation merkitystä demokratian toteutumiseksi. Vastapaino julkaisi teoksesta vuonna 2004 Veikko Pietilän suomennoksen, joka sisältää myös Habermasin kirjoittamat jälkisanat vuoden 1990 uusintapainokseen. Habermasin julkista tilaa on tutkittu laajalti eri tieteenaloilla ja demokratian kohtaamista haasteista modernissa maailmassa on käyty keskustelua jo pitkään. Internetin ja modernin teknologian voidaan nähdä olevan vastaus tai syy näihin haasteisiin.

Arendt ja Habermas ovat laajasti kommentoituja ja tulkittuja filosofi. Tutkielmani tarkoituksena ei ole esitellä näiden teoreetikkojen koko laajaa tuotantoa tai tekstien eri tulkintavaihtoehtoja, vaan analysoida deliberatiivisen mallin kannalta olennaisia seikkoja internetin näkökulmasta. Tästä syystä pyrin esittelemään heidän ajatuksiaan pääpiirteissään ja luomaan lähdeaineistoni pohjalta yleisesti hyväksytyt käsitykset siitä, mitkä deliberatiivisen mallin ominaisuudet nousevat keskeiseen rooliin digitaalisessa julkisessa tilassa.

Nykyaikaisemman tutkimuksen osalta Peter Dahlgrenin artikkeli ”The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation” (2005) tarjoaa käsitteellisiä työkaluja, joiden avulla voidaan analysoida internetin epävakauden luomia vaikutuksia poliittiseen kommunikaatioon ja julkiseen tilaan. Dahlgrenin mukaan internetillä on potentiaalia muuttaa demokratiaa oleellisella tavalla, mutta suuren tason muutokset tapahtuvat hitaasti korostaen poliittisen vallankäytön toimivan ylhäältä alas. Dahlgrenin näkemys on vastakkainen Habermasin ja Arendtin käsityksille, joiden mukaan valta syntyy kansalaisten kommunikatiivisen toiminnan kautta. Dahlgren

esittelee artikkelissaan kaksi seikkaa, joiden avulla hän selittää internetin vaikutuksia, tai oikeastaan radikaalien vaikutusten puuttumista, 2000-luvun alun poliittisessa toiminnassa.

Ensimmäisen mukaan internetillä olisi kyllä potentiaalia kehittää kansalaisten osallistumista, mutta ideologisen tason muutokset puuttuvat eikä internet onnistu tästä syystä lisäämään kansalaisten poliittista osallistumista. Dahlgrenin toinen näkökulma korostaa hidasta siirtymää uuteen aikaan, jossa poliittinen ilmapiiri muuttuu perinteisestä puoluepolitiikasta aihepolitiikkaan (engl. *issue politics*). Internetissä poliittinen toiminta pyrkii saavuttamaan yksittäisiä tavoitteita. (Dahlgren 2005, 154—155.) Tämäkään näkemys ei sovellu Habermasin käsityksiin, koska deliberaation taustalla eivät saa vaikuttaa yksilön halut ja toiveet vaan tavoitteena on yhteinen hyvä.

Nyt vuonna 2020 Dahlgrenin esittelemä jaottelu on edelleen ajankohtainen. Erityisesti jälkimmäinen näkökulma, joka korostaa poliittisen aihekeskeisyyttä, näyttää korostuneen. Internet on laajentunut ja tarjoaa yhä useammalle mahdollisuuden osallistua poliittiseen keskusteluun. Myös erilaisten keskustelualustojen ja yhteisöjen määrä ja laajuus ovat kasvaneet räjähdysmäisesti viimeisen 30 vuoden aikana. Sosiaalisen median kautta ihmiset osallistuvat aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun globaalilla tasolla, kuten Black Lives Matter ja Me Too -kampanjat ovat osoittaneet.

Internet on potentiaalinen alusta toteuttaa deliberaatiota, mutta Arendtin ja Habermasin teorioiden idealistisuus on käytännön tiellä. Arendt näkee kreikkalaisen *poliksen* julkisen tilan ideaalina. *Polis* ajattelu kohtaa kuitenkin ongelmia. Antiikin yhteiskunta poikkeaa suuresti nykyajan globaalista länsimaisesti yhteiskunnasta, jossa yksilön merkitys on noussut. Habermas taas asettaa ideaalille puhetilanteelle ehtoja, jotka tuntuvat olevan kaukana todellisesta poliittisesta päätöksentekoprosessista. Teorioilla on kuitenkin

normatiivista arvoa. Ne tarjoavat meille käsityksen siitä, miten demokratia toimisi ihanteellisessa tilanteessa ja mitä se vaatisi yksilöiden kommunikatiiviselta toiminnalta.

3. Deliberatiivisen demokratian malli

Tässä luvussa esittelen lyhyesti deliberatiivisen mallin periaatteita Arendtin ja Habermasin ajatuksiin perustuen sekä mallin eettistä pohjaa. Deliberatiivisella demokratiolla tarkoitan yksinkertaistettuna hallinnan mallia, jossa yhteisöä koskevia päätöksiä tehdään yhteisön jäsenten välisen keskustelun kautta. Se pohjautuu ajatukseen, jonka mukaan ideaalissa tilanteessa demokraattisen yhteisön oikeutus syntyy tasa-arvoisten yksilöiden välisen julkisen keskustelun ja järjelyn kautta (Cohen 1997, 72). Olennaista on ajatus kommunikatiivisesta prosessista, joka muodostaa rationaalisia ja yhteistä hyvää edistäviä poliittisia päätöksiä. Poliittisessa keskustelussa kansalaiset toimivat julkisessa elämälässään ja asettavat sivuun omat itsekkiät halunsa.

Deliberatiiviseen prosessiin liittyy ajatus yhteisestä hyvästä keskustelun tiedostettuna tavoitteena. Tätä lähtökohtaa voidaan pitää ongelmallisena. Onko meidän mahdollista tavoitella tietoisesti yhteistä hyvää? Eikö jokaisen yksilön käsitys yhteisestä hyvästä ole yksilöllinen? (Elster 1997). Habermasin diskurssietiikka perustuu vahvasti kantilaiseen velvollisuuseettiseen perinteeseen. Tästä syystä se ei vältty velvollisuusetiikkaa kohdanneelta kritiikiltä, jota erityisesti seurausetiikan kannattajat ovat esittäneet. Toimijat ovat velvollisuuseettisessä mielessä autonomisia agenteja, joiden velvollisuudet ovat universaaleja ja koskevat kaikkia samankaltaisessa tilanteessa olevia. Deliberatiivinen malli kohtaa myös muita haasteita tässä yhteydessä mainitun yhteisen hyvän tavoittelun lisäksi. Näihin haasteisiin paneudun tarkemmin tutkielmani loppuosassa.

3.1. Deliberatiivisen demokratian mallin periaatteet

Deliberatiivista mallia voidaan pitää sen tavoitteiden osalta radikaalin demokratian mallina (Dahlberg & Siaperä 2007; Habermas 2002/1990, 378). Mallissa oletuksena on, että useiden ihmisten tiedon yhdistäminen vastavuoroisen kommunikatiivisen toiminnan kautta on paras tapa ratkaista monimutkaisia yhteiskunnallisia ongelmia (Kreide 2016, 478). Deliberaatiolla tarkoitetaan tässä yhteydessä puhetilannetta, joka täyttää tietyt ehdot. Habermasin mukaan ideaalissa puhetilanteessa jokaisella, jolla on kompetenssia, tulee olla mahdollisuus osallistua keskusteluun. Osallistujilla tulee olla todellinen mahdollisuus esittää väitteitä, haluja, tarpeita ja käsityksiä. Lisäksi jokaisella tulee olla mahdollisuus kyseenalaistaa esitettyjä väitteitä. (Habermas 1983, 89.) Puheen aihetta ei ole rajattu deliberatiivisen demokratian mallissa. Ilmaisunvapaus on laaja, koska myös politiikan ulkopuoliset aiheet voivat ilmentää puhujan haluja, tarpeita ja käsityksiä (Cohen 1997, 84).

Poliittisen toiminnan kannalta erotetaan usein yksilön rooli julkisessa ja yksityisessä elämänalassa. Arendtille tämä erottelu on perustavanlaatuinen. Niiden lisäksi uutena ilmiönä on modernissa maailmassa syntynyt sosiaalisen alue. *Polis* eli julkinen on vapauden alue, jossa tunnetaan vain vertaisiaan. Julkisen alueella tapahtuva poliittinen toiminta on ihmiselle keskeisin toiminnan alue. (Arendt 2002, 36—38.) Julkinen tila ilmenee kahdessa ulottuvuudessa. Toisessa esiintymisen tilassa (engl. *space of appearance*) kansalaiset saavuttavat poliittisen vapauden ja tasa-arvon. Tila muodostuu, kun kansalaiset saavuttavat yhteisymmärryksen keskustelun kautta. Toinen ulottuvuus (engl. *common world*) luo taustan, jossa kansalaiset toimivat. Tämä ulottuvuus on ihmisten tekemä ja se koostuu instituutioista ja ei luonnollisesta elinympäristöstä. Arendt korostaa poliittisen luonnetta ihmisen luomana konstruktiona. Se ei ole annettu tai

luonnollinen elämänala. (d'Entrèves 2019, 6.2.) Tämä lähtökohta tukee ajatusta, jonka mukaan poliittinen julkinen tila voidaan ulottaa digitaaliseen julkiseen tilaan.

Habermasin käsitys julkisesta keskustelusta on monitasoinen. Julkisuus perustuu julkiseen mielipiteeseen, joka muodostuu kansalaisten kommunikatiivisen toiminnan kautta (Pietilä 2004, 10). Julkinen keskustelu tapahtuu kolmella suurella areenalla:

1. Kansalaisyhteiskunnan alueella (*civil society*) tapahtuva hajaantunut horisontaalinen kommunikaatio.
2. Julkisen tilan (*public sphere*) alueella tapahtuva massakommunikaatio, johon massamedia vaikuttaa.
3. Lainsäätäjien hallitsema kommunikaation alue, joka toimii instituutioiden alueella. (Bohman & Rehg 2017, 3.4.)

Ensimmäisellä ja toisella areenalla rakentuu julkinen mielipide, joka vaikuttaa lainsäätäjiin ja on poliittisen vallan oikeuttamisperuste (Habermas 2004, 339—341). Habermas korostaa julkisen mielipiteen roolia yhteiskunnallisen järjestyksen oikeuttajana.

Yhteistä Arendtin ja Habermasin käsityksille on tapa ajatella julkisen keskustelun olevan olennainen osa julkista tilaa ja sen järjestäytymistä. Julkinen tila on ihmisten luoma ja se on kokenut muutoksia historian saatossa. Kommunikaatioon perustuva lähtökohta edellyttää ajatusta autonomisesta ja aktiivisesta kansalaisesta, joka osallistuu demokraattiseen päätöksentekoon rationaalisesti ja epäitsekkäästi.

3.2. Deliberatiivisen mallin eettinen perusta

Arendt ja Habermas pitävät julkista poliittista elämää hyvän elämän edellytyksenä. Ideaalina on ajatus aktiivisesta kansalaisuudesta. Aktiivinen kansalainen pyrkii

deliberaation kautta tietoisesti kohti yhteistä hyvää. Tämä tavoite edellyttää todellista tasa-arvoa kansalaisten välillä ja ideaalin puhetilanteen ehtojen täyttymistä (Cohen 1997, 83). Deliberaatio toimii kansalaisten haluja ja identiteettiä muovaavasti. Näin myös yhteinen hyvä muokkautuu deliberaation kautta. (Cohen 1997, 69.) Jon Elster kritisoi ajatusta yhteisen hyvän saavuttamisesta kommunikatiivisen toiminnan kautta. Hän huomauttaa, että esimerkiksi yksilön ilmaisevat halut eivät aina ole yhteneviä hänen etujensa kanssa. (Elster 1997, 4—6.) Yhteinen hyvä tuntuukin olevan tavoitteena yhtä idealistinen kuin vaatimus ideaalista puhetilanteesta.

Voidaan myös kysyä, vaatiiko oikeudenmukainen päätöksenteko globaalissa maailmassa universaalia käsitystä yhteisestä hyvästä? Utilitaristinen näkökulma on hyvin suosittu eettinen malli. Se kohtaa kuitenkin suuressa mittakaavassa ongelmia, koska seurauksia on vaikea ennakoida. Velvollisuuseettinen näkökulma, Habermasin diskurssietiikka ja John Rawlsin (1971) tietämättömyyden verho tarjoavat mielenkiintoisia vaihtoehtoja. Tosin nekin kohtaavat ongelmia ja toimivat lähinnä hyödyllisinä ajatuskokeellisina työkaluina arvioitaessa tapoja tehdä poliittisia päätöksiä (Bohman & Rehg 2017, 3.4.).

Habermasin diskurssietiikka perustuu vahvasti kantilaiseen velvollisuuseettiseen perinteeseen. Toimijat ovat autonomisia agenteja, joiden velvollisuudet ovat universaaleja ja koskevat kaikkia samankaltaisessa tilanteessa olevia. Habermasin teoriaan liittyy kommunikatiivinen aspekti, toisin kuin Kantilla. Toinen ero on, että Habermasin teoria ei edellytä, toisin kuin Kantin kategorinen imperatiivi, että kaikki toimijat päätyisivät samaan lopputulokseen velvollisuuksien luonteesta. (Bohman & Rehg 2017, 3.4.)

Habermas erottaa etiikan ja moraalin toisistaan. Eettiset kysymykset liittyvät käsityksiin hyvästä elämästä. Moraaliset diskurssit ovat sen sijaan yhteydessä oikeutukseen.

Moraaliset kysymykset pyrkivät vastaamaan siihen, mikä on kaikille hyväksi. Tämä liittyy ehdottomiin velvollisuuksiin. Eettisen kysymykset taas vastaavat siihen, mikä on hyväksi minulle tai meille. (Lohman 2018, 133). Eettisen normin validiteetti on riippuvaista yksilöistä ja kontekstista, kun taas moraalinen validiteetti ei ole riippuvaista kontekstista. (Ndayambaje, 2017, 94). Diskurssietiikka siis liittyy niihin eettisiin arvoihin, jotka liittyvät yksilöön ja yhteisöön sekä ovat näiden arvioinnin kohteena. Habermas muotoilee tältä pohjalta diskurssiperiaatteen (D) ja siihen liittyvän universalisaatioperiaatteen (U):

D: "Vain niiden normien voidaan ajatella olevan valideja, jotka ovat (tai olisivat) niiden kaikkien hyväksyttävissä, joihin asia vaikuttaa, huomioon ottaen heidän kapasiteettinsa osallistua käytännön diskurssiin"

U: "Normi on validi, jos kaikki, joihin asia vaikuttaa, voivat hyväksyä vapaasti normista aiheutuvat seuraukset ja sivuvaikutukset, jotka normaali tarkkailija voisi ajatella olevan normin odotettuja seurauksia, ja jotka tyydyttävät jokaisen yksilön haluja." ¹ (Habermas 1990, 93, suom. T.T.)

Diskurssiperiaate, jonka mukaan moraalisen väitteen validius edellyttää kaikkien niiden hyväksyntää, joihin asia vaikuttaa (engl. *approval of all affected*), on ongelmallinen. Miten voidaan keskustella pienten lasten, koomapotilaiden tai dementikkojen asioista? Kyseinen ongelma koskee kaikki radikaalin demokratian malleja, jotka edellyttävät laajaa kansalaisten osallistumista poliittiseen päätöksentekoon. Habermas tiedostaa ongelman, koska hän edellyttää keskusteluun osallistujilta kapasiteettia. Tämä ei kuitenkaan tunnu vastaavaan ongelmaan tilanteessa, jossa henkilöllä ei ole lainkaan kapasiteettia osallistua keskusteluun. Ongelmallisuudestaan huolimatta periaate on

---

¹ D: "Only those norms can claim to be valid that meet (or could meet) with the approval of all affected in their capacity as participants in a practical discourse."

U: "Unless all affected can freely accept the consequences and the side effects that the general observance of a controversial norm can be expected to have for the satisfaction of the interests of each individual." (Habermas 1990, 93.)

intuitiivisesti helposti hyväksyttävissä. Habermas pyrkii ottamaan huomioon myös antropologisen näkökulman, jonka mukaan identiteetti muovautuu suhteessa sosialisatioon ja kehitykseen. Moraaliset diskurssit rakentuvat tavalla, joka linkittää moraalisen validiteetin yksilön solidaarisuuteen, joka muodostuu vuorovaikutuksessa yhteisön kanssa. (Habermas 1990, 120—133.)

Habermasin universalisaatioperiaatetta voidaan pitää ongelmallisena sen oikeutuksen kannalta. Juvénal Ndayambajen mukaan diskurssietiikan perustuessa kanttilaiseen velvollisuusetiikkaan, on olennaista kysyä, miten normin validius voidaan perustaa sen odotettuihin seurauksiin ja sivuvaikutuksiin, jotka ovat odotettavissa ja tyydyttävät useiden eri yksilöiden haluja. Tämä lähtökohta on ristiriitainen velvollisuuseettisiin periaatteisiin nähden. Argumentaatioon liitettyä universalisaatiota on pidetty ongelmallisena myös, koska validiteetin voidaan nähdä olevan riippuvainen keskustelijoiden näkökulmista. Keskustelijoiden tulisi olla samaa mieltä demokraattisen keskustelun arvosta. Diskurssietiikan voidaan nähdä päätyvän kehäpäättelmään, jos ennako-oletuksena keskustelun osapuolten oletetaan hyväksyvän argumentaation universalistinen moraalinen arvo. (Ndayambaje, 2017, 90—93.) Tällöin ei voida sanoa, että validiteetti on saavutettu keskustelun kautta. Diskurssieettisen teorian soveltaminen globaalilla tasolla eri kulttuurillisissa konteksteissa digitaalisessa julkisessa tilassa on tästä syystä ongelmallista.

Keskustelun universaalien arvon olemassaoloa voidaan perustella Habermasin mukaan ihmisten rationaalisuuden perustavanlaatuisen muodon kautta. Yhteisymmärrykseen perustuva kommunikatiivinen rationaalisuus järjestää yhteiskunnallista todellisuutta. Se perustuu ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja ymmärrykseen. Strateginen tai välineellinen rationaalisuus taas on modernin yhteiskunnan ilmiö, joka perustuu yhteisymmärryksen sijaan johonkin lopputulokseen tähtäävään toimintaan. (Habermas

1984, 286—289, 332.) Strategisesta rationaalisuudesta on kyse, kun sosiaalista toimintaa koordinoidaan esimerkiksi rahan tai vallan kautta (Honneth 2018, 34).

Keskustelun universaalia arvoa tukevana lähtökohtana voidaan pitää ajatusta, jonka mukaan tilanteessa, jossa keskustelulle pyydetään merkitystä, sen merkitys on jo hyväksytty. Keskustelun merkityksen kiistäminen toimisi vastoin perustavanlaatuisia pyrkimystä strategiseen toimintaan ja yhteisymmärrykseen. Yksilö toimisi tässä tilanteessa yhteisiä sääntöjä vastaan ja täten ”pelin” ulkopuolella. Samaan tapaan ”pelin” ulkopuolella toimivat myös ne yksilöt, joiden toiminta ei tähtää yhteisymmärrykseen. Tässäkin tilanteessa voimme tosin yhä kyseenalaistaa, onko oletus kommunikaation ja sitä harjoittavien yksilöiden perustavanlaatuisesta rationaalisuudesta oikeutettu.

Bohman ja Rehg katsovat, että modernissa maailmassa konfliktit ja diskurssien väärinymmärrykset ovat lisääntyneet. Nämä seikat heikentävät diskurssietaisesta näkökulmasta yhteiskunnan oikeutusta. Yhteiskunnan stabilisoinnissa lait ovat avainasemassa. Lakien avulla turvataan kansalaisten mahdollisuudet osallistua kommunikatiiviseen toimintaan. Lait turvaavat yksilölliset ja julkiset vapaudet, jotka tukevat toisiaan. Julkinen autonomia edellyttää, että osallistuja ymmärtävät olevansa vapaita toimijoita. Diskurssietiikkaa ei ole sellaisenaan hyväksytty normatiiviseksi etiikan teoriaksi, vaan sen on ajateltu soveltuvan lähinnä demokratian teorian kontekstiin tai dialogien kriittiseen arviointiin. (Bohman & Rehg 2017, 3.4.)

Globaalin maailman tasolla päätöksenteko edellyttää jonkin tasoista käsitystä universaalista yhteisestä hyvästä. Tästä näkökulmasta velvollisuuseettinen näkökulma voi jopa osoittautua yleisesti hyväksytyä utilitaristista näkemystä hedelmällisemmäksi. Globaalilla tasolla Habermasin ajatus siitä, että kaikki ne, joihin päätökset vaikuttavat, tulee ottaa mukaan keskusteluun, on kuitenkin ongelmallinen. Habermasin

diskurssietiikan hyötyjen voidaan nähdä olevan samankaltaisia kuin Rawlsin ajatuksissa tietämättömyyden verhosta. Kuten Bohman ja Rehg (2017, 3.4) huomauttavat Habermasin diskurssietiikka nojaa vahvoihin ennakko-oletuksiin yksilöiden kyvystä moraaliseen dialogiin. Idealisoitua asetelmaa voidaankin käyttää lähinnä mielenkiintoisena ajatuskokeena, kuten tietämättömyyden verhoa.

4. Hannah Arendtin *polis* julkisena tilana

Tutkielmassani neljännessä luvussa käsittelen antiikin kreikkalaista *polista* ideaalina julkisen keskustelun tilana. Vertailen tämän ideaalin julkisen tilan ja nykyaikaisen internetin välisiä yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia. Näkökulmani perustuu Arendtin ajatuksiin, joita hän esittelee vuonna 1958 julkaistussa teoksessaan *Vita Activa* (2002). Terminä *vita activa* tarkoittaa ihmiselämää aktiivisena tekemisenä. Antiikin aikana tämä tarkoitti julkispoliittisille asioille omistautunutta elämää. Antiikin kaupunkivaltion katoamisen myötä katosi myös *vita activan* poliittinen merkitys.

Arendt näkee *poliksen* erityisenä ja vapaasti valittuna poliittisen organisaation muotona, joka takasi ihmisten yhteiselämän järjestyksessä pysymisen (Arendt 2002, 21). Hän käyttää *polista* metaforana, joten kuvaus on joissain kohdin asioita yksinkertaistava ja kaunisteleva. *Polis* on olemassaolon tila sanan laajassa merkityksessä. Se on paikka, jossa muut ovat olemassa minulle ja minä muille. Koska tavoitteenani on käyttää termiä välineenä, jolla analysoin internetin heikkouksia julkisena tilana, ei ole tarkoituksenmukaista pohtia Arendtin esittämän *polis* arkkityypin heikkouksia tai sen vastaavuutta antiikintutkimuksessa esitettyihin historiallisiin käsityksiin kreikkalaisesta *poliksesta*.

Ihmiset erottivat antiikissa kaksi elämän osa-aluetta (*polis* ja *oikos*), joissa ihmiset liittyivät yhteen luonnollisesti. Ihmisten luonnollisen yhteenliittymän keskus oli yksityinen koti (*oikos*), jonka vastakohtana oli poliittinen järjestäytyminen. Kaupunkivaltiossa ihminen sai yksityiselämänsä rinnalle toisen elämän poliittisena toimijana. (Arendt 2002, 32.) Kotitalouden elämä oli olemassa *poliksen* hyvän elämän tähden (ibid., 44). Yksityinen tarkoitti tilaa, jossa ihmiseltä puuttui jotain tärkeää ja jossa

ihminen eli julkisen ulkopuolella, kuten orja tai barbaari (ibid., 45). Näin kansalaiset kuuluivat kahteen olemassaolon järjestelmään, jota nykyihmisten voi olla vaikea käsittää. Tämä vaikeus johtuu yksityisen ja julkisen välisen eron kaventumisesta, jota Arendt kutsuu maailmasta vieraantumiseksi (ibid., 260).

Yksityisen piirissä ihmiset elivät halujen ja tarpeiden alaisina. *Polis* oli näistä vapaa alue. Se tunsikin vain ”vertaisiaan” toisin kuin kotitalous, jossa mies hallitsi perhettä. Vapaudella Arendt tarkoittaa tässä tilanteessa vapautta toimia ja elää vertaistensa kanssa. (Arendt 2002, 39.) Se ei siis vastaa Arendtin aikaista tai nykyaikaista tasa-arvokäsitystä, koska poliittiseen toimintaan saivat osallistua vain täysi-ikäiset vapaat miehet eli vain pieni osa yhteisön jäsenistä.

Ideaali *polis* toimii keskustelun ja puheen kautta. Arendt kutsuu *polista* valtiomuodoista ”suulaimmaksi”. Poliittisen filosofian kehittymisen myötä painopiste muuttui toiminnasta puheeseen. Puheen merkitys korostui vakuuttelukeinona ennemminkin kuin ihmiselle tyypillisenä tapana vastata ja väittää. Pakottaminen ja väkivalta olivat ominaisia yksityiselle, eivät julkiselle, jossa asioista päätettiin sanojen ja vakuuttelun avulla. (Arendt 2002, 34.) Puhe on Arendtille olennainen osa poliittista toimintaa, jonka kautta yksilö luo itsensä ja saavuttaa potentiaalinsa. Arendtin aikana keskustelua käytiin puhumalla. Nykyään tekniikka on luonut mahdollisuuden käydä reaaliaikaista keskustelua myös digitaalisessa julkisessa tilassa. Tutkielmassani Arendtin tarkoittaman puheen internetissä käytävään poliittiseen keskusteluun.

4.1. Internet ja *polis*

Arendtin kommunikatiiviseen teoriaan on luonnollista yhdistää tavoitteena osallistava deliberaatio. Deliberaatio perustuu yksilöiden tasa-arvoiseen ja rationaaliseen keskusteluun, jonka tavoitteena on keskustelijoiden välinen yhteisymmärrys. Internet tarjoaa potentiaaliset alustan harjoittaa julkista toimintaa ja poliittista keskustelua. Digitaalisessa julkisessa tilassa tapahtuu kommunikaatiota verkossa olevan- tai sosiaalisen median kautta. Osallistuminen on avointa ja vapaata. Tässä digitaalisessa julkisessa tilassa voidaan keskustella yhteisön asioista ja tämä keskustelu on lähtökohtaisesti kaikkien nähtävissä. Eroavaisuuksia tulee esiin esimerkiksi siinä, minkälainen kommunikaatio eri alustoilla on tavoiteltavaa.

Tutkijat analysoivat erityisesti 2000-luvun alussa internetin mahdollisuuksia toimia suoran demokratian vaikutuskanavana (esim. Dahlberg 1998; Dahlberg & Siaperä 2007). Nykyään digitaalisen julkisen tilan voidaan nähdä olevan vähintään täydentävä osa modernin demokratian edellyttämää julkisen keskustelun tilaa. Sosiaalinen media nähdään kuitenkin usein lähinnä kanavana, jossa ääri liikkeiden edustajat levittävät vihapuhetta ja valheellista tietoa. Internetin potentiaali julkisen keskustelun kanavana tulee esiin, jos etsimme vastusta siihen, mitä internet voisi parhaassa tapauksessa olla. Meidän tulisi keskittyä siihen, miten internetin käyttö voisi toimia yhteiskunnassa demokratiaa ja yhteisöllisyyttä edistävällä tavalla

Arendtin kommunikatiivinen toiminta kuvaa osuvasti tätä keskustelukulttuurin ideaalia. Se vaatii puhujan ja kuuntelijoiden välistä solidaarisuutta ja kykyä täydentää ja muuttaa mielipiteitä keskustelun aikana. Arendt korosti kommunikatiivisen toiminnan merkitystä yhteiskunnassa. Kommunikatiivinen toiminta muodostaa yhteiskunnallisen vallan

perustan, kun instituutiot saavat valtuutuksensa kansalaisten kommunikatiivisen yhteistoiminnan kautta. (Arendt 1986, 62—63.)

4.2. Analogia internetin ja *poliksen* välillä

Polis ja internet ovat aikansa merkityksellisiä julkisia tiloja. Seuraavaksi esittelen neljä yhtenevää tekijää näiden kahden tilan välillä. Ensimmäinen on, että kumpikin toimii yhteiskunnallisesti merkityksellisenä poliittisena, kulttuurillisena, taiteellisena ja uskonnollisena kokoontumispaikkana. Toinen yhteneväisyys on niiden tapa aktualisoitua kansalaisten toiminnan kautta. Kolmanneksi ne kumpikin ovat paikkoja, joissa harjoitetaan julkista tuomitsemista ja poliittista argumentointia. Neljänneksi niissä konkretisoituu julkiseen tilaan liittyvä sensurointi.

Eroavaisuuksista nostan esiin poliittisen kommunikoinnin tavoitteet. Arendt jakoi kommunikatiivisen toiminnan ekspressiiviseen ja kommunikatiiviseen. Nämä toiminnan tavat esiintyvät kumpikin rinnakkain yhteiskunnassa, mutta *poliksessa* korostuu kommunikatiivinen toiminta ja internetissä ekspressiivinen. Toisena eroavaisuutena on *polikselle* ominainen oletama yhteisestä jaetusta poliittisesta todellisuudesta ja kollektiivisesta poliittisesta toimijasta. Kolmantena seikkana ovat julkisen tilan jaettavuuteen läheisesti liittyvät internetissä toimivat suuryritykset, joiden toiminta on *polikselle* tuntematonta.

Internet on julkisena tilana hyvin moninainen ja sisältää laajaa ja moninaista poliittista keskustelua. Tästä syystä joudun tekemään yleistyksiä käsitellessäni kommunikatiivista toimintaa. Taustaoletuksenani on, että internetin kautta yhä useampi kansalainen pääsee

mukaan poliittiseen keskusteluun. Digitaalisessa tilassa käydään aiheellisesti ja laadullisesti hyvin erilaista poliittista keskustelua. Tästä syystä keskustelun luonteen tarkka määrittely on mahdoton tehtävä. Mediassa usein esillä oleva poliittinen kommunikointi digitaalisessa tilassa perustuu lyhyisiin kommentteihin tai päivityksiin, joiden ensisijainen tarkoitus on esittää julkaisijan mielipide. Tämän kaltaisessa poliittisessa keskustelussa osapuolet usein poikkeavat keskustelun aiheesta, käyttävät loukkaavaa tai henkilökohtaisuuksiin menevää argumentointia ja perustelevat kantansa virheellisellä tiedolla. Näin ollen nämä keskustelut eivät ole osa kommunikatiivista toimintaa Arendtin tarkoittamalla tavalla, koska niiden tarkoituksena ei ole saavuttaa keskustelijoiden välistä yhteisymmärrystä eikä mielipiteitä ole tarkoitus muuttaa muiden keskustelijoiden argumenttien perusteella. On kuitenkin hyvä huomata, että kaikki internetissä käyty poliittinen keskustelu ei ole ”hedelmätöntä räyhäämistä”, vaan deliberatiivisen mallin ihanteen mukaista keskustelua löytyy myös.

4.3. Yhteneväisyydet internetin ja poliiksen välillä

Polis ja internet jakavat yhteiskunnallisen merkityksen poliittisena, kulttuurillisena, uskonnollisena ja taiteellinen kokoontumispaikka. *Polis* ja internet ovat ”kaikille” avoimia niiden mielestä, joilla on tähän julkiseen tilaan pääsy. Länsimaalaiset pitävät internetiä helposti itsestään selvyytenä, vaikka lähes puolet maailman väestöstä jää sen ulkopuolelle (Statista 2019). Samoin antiikissa *poliksessa* poliittisista asioista olivat päättämässä ”kaikki” kansalaiset, eli vapaat ja täysi-ikäiset miehet

Toinen yhteneväisyys *poliksen* ja internetin tapa olla olemassa julkisena tilana siellä, missä kansalaiset ne aktualisoivat. Niillä ei siis ole fyysistä sijaintia, vaan ne ovat julkisen

olemassaolon tiloja, joissa ihminen luo itseään olemalla esillä muille. Arendtin lainaus osoittaa paitsi *poliksen* laajan merkityksen, myös sen yhteneväisyyden internetiin:

Polis ei varsinaisesti ole kaupunkivaltio sen fyysisessä merkityksessä, vaan se on ihmisten järjestäytymistä, joka syntyy yhdessä toimimisesta ja puhumisesta. Riippumatta siitä, missä ihmiset ovat, *poliksen* todellinen tila sijaitsee niiden ihmisten välillä, jotka tätä asuvat yhdessä toimiakseen ja puhuakseen. >>Minne sitten menetkin, olet aina *polis*.>> Nämä kuuluista sanat eivät ainoastaan muodostuneet kreikkalaisten siirtokuntien tunnuslauseeksi, vaan ne myös ilmaisivat heidän uskonsa siihen, että toiminta ja puhe luovat niihin osallistuvien välillä alueen, joka voi löytää paikkansa riippumatta ajasta tai toimijoiden fyysisestä sijainnista. (Arendt 2002, 201, suom. Oittinen.)

”Minne sitten menetkin, olet aina internet” sopii ironisen hyvin kuvaamaan tämän päivän yhteiskuntaa ja internetin roolia rinnakkaisena taskuun mahtuvana todellisuutena, joka yhdistää ihmisiä globaalilla tasolla.

Antiikin *polis* toimi paikkana jakaa julkista oikeutta. Internetissä tapahtuva kommunikatiivinen toiminta ottaa osaa tähän rooliin. Vaikka tuomiovalta toimisi oman instituutionsa kautta, internetissä kansa tuomitsee ja jakaa omia rangaistuksiaan. Nämä rangaistukset ilmenevät tuomitun rikoksen ja nimen julkistamisena. Tämä julkistaminen voi aiheuttaa tuomitulle suurempaa haittaa kuin viralliset rangaistukset. Tuomiota jaetaan uutismedioiden lisäksi erilaisilla keskustelupalstoilla. Viralliset uutismediat toimivat usein tiettyjen eettisten sääntöjen mukaisesti ja mainitsevat, jos tuomio ei ole esimerkiksi vielä lainvoimainen. Keskustelupalstoilla ja sosiaalisessa mediassa nämä säännöt eivät päde.

Internet toimii *poliksen* tavoin poliittisen argumentoinnin kanavana. Kansalaiset tuovat ”puheidensa” kautta esiin yhteiskunnallisia epäkohtia ja pyrkivät vaikuttamaan asenteisiin ja äänestyskäyttäytymiseen. Twitterin, Instagramin ja Facebookin välityksellä omat argumentit julkaistaan usein lukemattomien tuntemattomien ihmisten nähtäväksi ja kommentoitavaksi. *Poliksessa* näiden ”puheiden” retoriikkaa ja argumentaatiota mietittiin tarkkaan. Niiden tarkoitus oli argumentoinnin ja retoriikan kautta vakuuttaa

kuulijat. Internetin ”puheiden” ominaisuus on, että ne ovat lyhyitä päivityksiä, joiden tarkoitus on lähtökohtaisesti ilmaista esittäjän mielipide. Kansalaiset, jotka eivät ole ammatiltaan poliitikkoja, esittävät poliittisia puheita julkisesti erilaisten päivitysten ja blogitekstien kautta. Blogitekstit ovat usein päivityksiä tarkemmin mietittyjä kokonaisuuksia, jotka tarjoavat perinteistä mediaa paremman kanavan tuoda esiin esimerkiksi vähemmistöjen mielipiteitä (Dahlberg 2005, 152). Tämä mahdollisuuksien lisääntyminen edesauttaa demokratian toteutumista.

Julkiseen tilaan liittyy perinteisesti yksityisen roolin sensurointi. Tämä näkyy internetissä ristiriitaisesti. Sosiaalisessa mediassa ihmiset antavat itsestään ja elämästään virheettömän kuvan. Toisaalta keskusteluissa tulee esiin ekspressiivinen yksilö, joka tuo esiin subjektiivisia tunteita ja mielipiteitä. Tässä toiminnassa tulee esiin yhteys Arendtin *polikseen*:

”*Poliksen* tarkoitus oli moninkertaistaa niiden tilaisuuksien määrä, joissa ihmiset voisivat hankkia itselleen kuolemattoman maineen, toisin sanoen moninkertaistaa jokaisen mahdollisuudet tuoda itsensä esille, osoittaa teoilla ja sanoilla kuka hän ainutlaatuisessa yksilöllisyydessään oli.” (Arendt 1958, 199, suom. Oittinen.)

Internet on selvästi täyttänyt tämän *poliksen* tarkoituksen luoda yksilölle mahdollisuuksia tuoda itsensä esille yhä laajemmalle yleisölle.

4.4. Eroavaisuudet internetin ja poliiksen välillä

Polis ja internet eroavat toisistaan kolmella olennaisella tavalla. Ensimmäinen liittyy poliittisen keskustelun tavoitteisiin ja kommunikaation muotoon. Toinen ero on poliittisen todellisuuden jaettavuus ja nykyisen kehityksen aiheuttama ”maailmasta

vieraantuminen”. *Poliksessa* kansalaiset jakoivat julkisen tilansa eri tavalla kuin nykyihminen internetissä. Kolmas esiin nostamani ero koskee digitaalista tilaa valtaavia suuryrityksiä, jotka vaikuttavat poliittisen todellisuuden muodostumiseen.

Julkisen tilan toimivuus edellyttää kansalaisilta yhteisöllistä toimintaa ja esiintymistä yhteiskunnan jäsenenä. Näin kansalainen asettaa yhteisön edun yksityisen edun edelle. Tämä on yhteiseen tavoitteeseen pääsemisen edellytys. Niin kauan, kun jokainen yhteisön jäsen ajaa omaa tai oman ryhmänsä etua, meidän on mahdotonta ratkaista suuria yhteiskunnallisia ongelmia. Arendtin *poliksessa* tämä oli kansalaisille itsestäänselvyys. Kommunikatiivinen toiminta pyrkii keskustelussa yhteismieliseen lopputulokseen parhaiden perusteluiden kautta. Rakentavassa poliittisessa keskustelussa tulisi tietoisesti pyrkiä vähentämään ekspressiivisen, eli yksilöä itseään esiin tuovan toiminnan roolia, ja keskittyä kommunikatiivisen toiminnan periaatteiden mukaiseen yhteisölliseen keskusteluun.

Poliksen kaltainen deliberatiivinen demokratia olettaa yhteiskunnan taustalle jaetun todellisuuden ja kollektiivisen poliittisen toimijan. Maailmasta vieraantumisen vuoksi ihmiset ovat kadottaneet yhteisen kokemuksen ja jaetun todellisuuden (Arendt 2002, 260). Todellisuudesta on muodostunut yksityisen kokemuksen todellisuus (D’Entèves 1995, 23). Individualistisessa yhteiskunnassa yksityisen alueen laajentuminen on tapahtunut julkisen kustannuksella. Erityisesti sosiaalinen media on vaikuttanut yksilökeskeisen toimijuuden korostumiseen. Julkisen tilan merkityksen palauttaminen edellyttäisi jaetun todellisuuden palauttamista ja yhteisen hyvän asettamista yhteiskunnallisen toiminnan tavoitteeksi.

Digitaalinen julkinen tila on hajaantunut globalisaation myötä monimuotoiseksi ja pirstaleiseksi (Kreide 2016, 480—482). Internetissä julkista tilaa on helppo muokata ja

käyttäjille voidaan jakaa uutisia ja kuvia, jotka eivät ole totuudenmukaisia. Lisäksi internet tarjoaa käyttäjilleen entistä enemmän räätälöityä sisältöä, jossa saamme henkilökohtaisesti kohdistettuja uutisia, mainoksia ja hakutuloksia. Mitä suurempi yritys, sitä vahvemmin se pääsee vaikuttamaan internetin käyttäjien todellisuuteen. Esimerkiksi Google voi algoritmiansa kautta päättää, mitä ihminen näkee hakiessaan tietoa. Näin internet julkisena tilana on jokaiselle muokattu julkinen tila, joka tukee käyttäjänsä maailmankuvaa ja eristää meitä toisin ajattelevista. Internetin käyttäjällä on mahdollisuus valita itselleen sopiva poliittinen ympäristö, jossa uutisointi ja muut käyttäjät tukevat käsityksiä poliittisesta todellisuudesta. Tämä ympäristö voi tukea negatiivisessa mielessä ääri liikkeen kehittymistä ja toimintaa. Positiivisessa mielessä se taas voi tukea vähemmistöjen edustajia ja heidän oikeuksiensa esiintuloa.

4.5. Analogian arvio

Julkisen tilan ja sen vaikutusten määrittely on monimutkainen tehtävä. Julkinen tila on kuitenkin alusta, jonka kautta demokratia ja yhteiskunnallinen deliberaatio toimivat. Yhteiskunnallisen keskustelun kannalta internet luo mahdollisuuksia tuoda vähemmistöjen näkemyksiä ja mielipiteitä esille. Se antaa yhä useammalle mahdollisuuden osallistua julkiseen keskusteluun ja vähentää näin Habermasin (2004) tarkoittamien viestintäkoneistojen valtaa ja mahdollisuutta kontrolloida julkista keskustelua. Teorian tasolla internet on otollinen paikka luoda ideaali julkisen keskustelun tila, jota Arendt kuvasi *poliksen* kautta.

Tässä luvussa loin analogian internetin ja Arendtin kirjoituksiin pohjautuvan *poliksen* välille. Arendtin ajatuksissa politiikka on kauniiden tekojen ja rakentavan keskustelun

näyttämö, jota antiikin *polis* toteutti. Analogian kautta nostin esiin neljä yhteneväsyyttä *poliksen* ja internetin välillä. Kumpikin tila toimi kulttuurisen, uskonnollisen, taiteellisen ja poliittisen toiminnan keskuksena. Toinen yhteneväisyys liittyi niiden tapaan aktualisoitua käyttäjiensä kautta. Ne ovat kumpikin paikkoja, joissa kansalaiset harjoittavat poliittista argumentointia ja julkista tuomitsemista. Lisäksi niissä toimiessaan ihmiset harjoittivat julkiseen kuvaan liittyvää sensurointia.

Eroavaisuuksista nostin esiin erot toiminnan tavoitteissa. *Poliksessa* korostui kommunikatiivinen toiminta ja internetissä ekspressiivinen. Toisena eroavaisuutena oli julkisen todellisuuden jaettavuus. Tähän läheisesti liittyvänä tekijänä ovat internetissä toimivat suuryritykset, jotka olivat *polikselle* tuntematon konsepti. Internetissä harjoitettu poliittinen keskustelu ei näiden eroavaisuuksien vuoksi toteuta Arendtin tarkoittamaa ideaalia kommunikatiivisesta toimintaa. Keskustelussa tulisi olla yhteinen päämäärä, johon keskustelijat pyrkivät löytämällä parhaat argumentit. Näiden argumenttien tarkoitus on täydentää ja korjata keskustelijoiden mielipiteitä. Internetin julkinen tila on kullekin käyttäjälle henkilökohtainen. Tämä seikka erottaa digitaalisen julkisen tilan käyttäjiä toisistaan ja hankaloittaa jaetun julkisen tilan ja kollektiivisen poliittisen toimijan muodostumista. Internet julkisena tilana muokkautuu markkinavoimien eikä yhteiskunnallisten tavoitteiden kautta.

5. Jürgen Habermasin julkinen tila ja internet

Habermasin julkinen tila on hedelmällinen analyttinen työkalu, jonka avulla voidaan arvioida internetin vaikutuksia demokratiaan. Se on samaan tapaan itseorganisoituva, kuten internet. Se on myös historiallisesti kehittyvä ja se muokkautuu kansalaisten toiminnan kautta. Lisäksi se perustuu kommunikatiiviseen toimintaan, joka on laajaa, eikä välttämättä poliittisiin aiheisiin sidottua. Habermasin ideaalin puhetilanteen ehdot ja käsitys keskustelijoiden välisestä samanmielisyydestä tarjoavat mielenkiintoisen mallin siitä, millainen julkinen tila internet voisi parhaassa tapauksessa olla. Habermasin julkinen tila on modernissa yhteiskunnassa ”diskurssien areena”, jossa yksityiset kansalaiset keskustelevat yhteisistä asioista. Oletuksena on, että ihmiset muokkaavat todellisuuttaan sosiaalisten käytäntöjen kautta. Ideaali alue on vapaa, rajoitukseton ja rationaalinen. Ideaali ei kuitenkaan ole sama asia kuin todellinen, joten se tarjoaa lähinnä normatiivisen mittapuun, jonka avulla voidaan löytää manipuloidun pseudojulkisen heikkouksia. (Fraser 2018, 245.)

Julkisuuden rakennemuutos (2004) teoksessa Habermas käsittelee julkisen historiaa historiallisesta näkökulmasta. Julkinen keskustelu on muuttunut 1700-luvun salongeista massamedian ja pääoman ohjaamaksi. Salongeissa näemme Habermasin käsittelemän puhetilanteen ideaalin, joka loi perustan hänen moraalille ja poliittiselle teorialleen. Seuraavalla vuosisadalla pienet keskustelu yhteisöt kasvoivat massajulkisuudeksi, joka altistui massamedian vaikutukselle. (Bohman & Rehg 2017, 1.) Puheen eli kommunikaation kautta Habermas löysi yhteiskunnallisen toiminnan oikeutuksen, joka rakentuu Arendtin (1986) ajatuksille kommunikatiivisesta vallasta. Habermasin teoria pohjautuu modernisaation vaikutusten arvioinnille. Julkinen tila on areena, jolla muutokset tapahtuvat. Tässä mielessä internet on oleellista nostaa aikamme

merkitykselliseksi julkiseksi tilaksi. Modernisaatiossa on muotoutunut käsitys rationaalisuudesta, joka perustuu kommunikatiiviseen toimintaan. Rationaalisuus ei siis ole väitteiden ominaisuus, vaan itse keskustelun tulos. (Bohman & Rehn 2017, 3.1.)

Habermas jakaa julkisen kahteen analyttisesti erilaiseen rekisteriin. 1) Historiallis-empiirinen rekisteri on jatkuvasti käynnissä oleva demokratisoinnin prosessi. Tässä prosessissa julkinen on hajonnut osiin, joissa yksityiset intressit kilpailevat (Habermas 1965, 263). Toinen rekisteri on 2) kriittis-normatiivinen, johon liittyy vaativa kommunikointi, jota kuvataan ideaalin puhetilanteen yhteydessä. Tämä rekisteri toimii kriittisenä ja normatiivisena työkaluna. Julkinen keskustelu, joka on käynyt läpi argumenttien vaihdon ja johon kaikki, joita asia koskee ovat voineet osallistua, luo julkisen mielipiteen. (Fraser 2018, 246—247.) Habermas selvensi myöhemmässä tuotannossaan ajatuksiaan julkisesta. Merkittävä muutos aiempaan oli, että hänen mukaansa on olemassa useita kommunikatiivisia julkisia tiloja. (Fraser 2018, 247.) Ajatus useiden kommunikatiivisten julkisten tilojen olemassaolosta sopii ajatukseen internetistä erilaisten kommunikatiivisten tilojen laajana ja pirstaleisena alustana.

Julkisuuden rakennemuutoksen uuden painoksen jälkipuheessa Habermas nostaa esiin sähköisten viestinten merkityksen julkisen areenalla. Tällä hän viittaa mainonnan merkityksen nousuun, eri alojen kapeutumiseen ja viihteen ja tiedon yhteensulautumiseen. (Habermas 2004/1990, 374.) Seuraavien kahdenkymmenen vuoden aikana tapahtuneet muutokset ovat osoittaneet Habermasin kiinnittäneen huomioita tällä hetkellä oleellisiin seikkoihin. Internetissä mainonta on saanut uuden merkityksensä evästeiden ja henkilökohtaisesti suunnatun mainonnan muodossa. Tieto ja viihde ovat netin medioissa sekoittuneet ja uutisointi räätälöidään yksilöä kiinnostavien aiheiden ja näkökulmien mukaan.

Internetin ja julkisen tilan suhteen on oleellista huomata, että kumpikin käsite muodostuu ja järjestyy käyttäjiensä kautta. Internet ei siis itsessään ole moraalinen toimija, joka vaikuttaisi demokratian toteutumiseen positiivisesti tai negatiivisesti. Internet luo alustan, jolle käyttäjät tai heidän luomansa koodit ja tekoälyt luovat sisältöä. Tästä syystä tulee ottaa huomioon, että käsitteellisesti kommunikatiivista toimintaa harjoittavat kansalaiset ja internetiä muokkaava käyttäjä ovat sama subjekti eri roolissa.

Internetissä meidän on vaikea erottaa toisistaan mediaa ja kansalaista, koska nämä ovat sulautuneet yhteen. Sisällön tuottajana voi olla yhtä hyvin yksittäinen kansalainen kuin yritys tai valtiotason toimija. Kansalaisen toiminta vaikuttaa siihen, minkälaista tietoa ja uutisointia hän vastaanottaa. Kansalainen on siis yksilöitynyt omaksi yksikökseen. Hän ei ole enää tietyn kaupungin tai valtion kansalainen, joka vastaanottaa paikallisen tason uutisia, vaan tiedon saanti ja keskustelijoiden joukko on muokkaantunut juuri hänen moninaisille intresseilleen sopivaksi.

Seuraavissa luvuissa nostan esiin aluksi kaksi kommunikaatioon liittyvää lähtökohtaa ja tutkin niiden soveltuvuutta internetiin. Aluksi käsittelen ideaalin puhetilanteen ehtoja. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään keskustelijoiden välistä samanmielisyyttä, jonka Habermas ajattelee olevan deliberaation tavoitteena. Ideaalin puhetilanteen ehdot ja ajatus keskustelijoiden välisestä koherenssista ovat Habermasin teorian lähtökohtia, jotka ovat kohdanneet paljon kritiikkiä (esim. Mouffe 2009; Kreide 2016). Näiden kahden lähtökohdan jälkeen siirryn käsittelemään internetiä julkisena tilana. Nostan esiin kaksi olennaista piirrettä, jotka tekevät internetistä aikamme julkisen tilan Habermasin käsityksiin sopivalla tavalla. Nämä piirteet ovat ulkoisten vaikutteiden toiminta internetissä ja digitaalisen tilan laajuus ja pirstaleisuus.

5.1. Ideaalin puhetilanteen vaatimukset ja internet

Habermas asettaa tiettyjä ehtoja ideaalille puhetilanteelle. Nämä ehdot ovat edellytyksiä kommunikatiiviselle toiminnalle, eivätkä vain sopimuksenvaraisia tavoitteita.

Habermasin mukaan ideaalissa puhetilanteessa:

1. Jokaisella yksilöllä, jolla on kompetenssia osallistua keskusteluun ja toimintaan, tulee olla vapaa pääsy keskusteluun
2. Jokaisella tulee olla mahdollisuus
  - a) kyseenalaistaa esitettyjä väitteitä
  - b) esittää väitteitä
  - c) ilmaista halujaan, tarpeitaan ja käsityksiään
3. Kenenkään mahdollisuuksia toteuttaa edellä mainittuja vaatimuksia ei saa estää ulkoisella tai sisäisellä pakottamisella² (Habermas 1990, 89, suom T.T.)

Kommunikatiivinen toiminta siis edellyttää, että kansalaisilla pitäisi olla todellinen mahdollisuus osallistua keskusteluun. Tämä on myös radikaalin demokratian mallin edellytys. On myös hyvä huomata, että edellä mainitut ehdot liittyvät puhetilanteen olosuhteisiin, eivät itse puheen sisältöön.

Habermasin puhetilanteelle esittämiä vaatimuksia on kritisoitu niiden idealistisuudesta. Kriitikkojen mukaan ideaalin puhetilanteen malli ei ota huomioon todellisen poliittisen keskustelun kiihkeää ja kaoottista luonnetta. Se olettaa poliittisen keskustelun tapahtuvan seminaarimaisissa olosuhteissa rationaalisesti toimivien ja argumentoivien kansalaisten välillä. (Kreide 2016, 482—484.) Kritiikki on aiheellinen, koska ihmisten vuorovaikutusta koskevan teorian tulisi ainakin jollakin tasolla kiinnittyä käytäntöön. Toisaalta on hyvä huomata, että mallin tavoitteena ei ole kuvata todellisuutta, kuten jo

---

² (3.1.) Every subject with the competence to speak and act is allowed to take a part in discourse.

(3.2.) a. Everyone is allowed to question any assertion whatever

b. Everyone is allowed to introduce any assertion whatever into the discourse.

c. Everyone is allowed to express his attitudes, desires and needs

(3.3.) No speaker may be prevented, by internal or external coercion, from exercising his rights as laid down in (3.1.) and (3.2.). (Habermas 1990, 89.)

aiemmin olen huomauttanut, vaan esittää kuvaus mahdollisesta tilanteesta, jonka avulla sosiaaliselle todellisuudelle voidaan luoda tavoitteita.

Ensimmäisen ehdon mukaan jokaisella yksilöllä, jolla on kompetenssia, tulee olla vapaa pääsy keskusteluun ja kommunikatiiviseen toimintaan. Internetin suhteen tämä edellyttää saavutettavuutta. Yleisesti voidaan sanoa, että internet on parantanut kansalaisten mahdollisuuksia osallistua poliittiseen toimintaan. Poliittiseen keskusteluun voi osallistua kotisohvalta ja ihmisiä voidaan kutsua keskustelemaan heitä koskettavista aiheista nopeasti ja helposti sähköisten viestinten kautta. Tiedon kattava saatavuus lisää myös mahdollisuuksia saada tietoa keskustelun aiheista ja poliittisista päätöksistä.

Internetin saatavuuteen liittyy myös ongelmia. Vaikka kansalaisella olisi pääsy nettiin ja vapaa liikkuvuus siellä, internetin laajuuden ja pirstaleisuuden vuoksi todelliset osallistumismahdollisuudet voivat jäädä heikoiksi. Palaan tähän kysymykseen luvussa 5.4. Toinen ongelma on, että vaikka länsimaissa internetiä pidetään lähes itsestäänselvyytenä, suuri osa maailman ihmisistä elää ilman sähköä ja internet-yhteyttä. Kehitysmaiden kansalaiset jäävät helposti ulkopuolelle ”globaalin maailman” poliittisessa päätöksenteossa.

Toisen ideaalin puhetilanteen ehdon mukaan jokaisella tulee olla mahdollisuus kyseenalaistaa muiden väitteitä, esittää omia väitteitä ja ilmaista halujaan, tarpeitaan ja käsityksiään. Vaikka kaikilla jokaisella olisi mahdollisuus päästä osallistumaan keskusteluun, todelliset mahdollisuudet voivat osoittautua heikoiksi, jos otetaan huomioon ihmisten yksilölliset taustat (Bohman & Rehg 1997, 24). Poliittisen keskustelun tasa-arvoon vaikuttavat monet taustatekijät, joita ideaalin puhetilanteen vaatimukset eivät ota huomioon. Mouffe (2009, 47—49) kritisoi vaatimusta keskustelijoiden välisestä tasa-arvosta viittaamalla Lacaniin, jonka mukaan diskurssin

perusrakenne on aina autoritaarinen, eikä täten täytä vaatimusta keskustelun tasa-arvoisuudesta.

Internet voi vaikuttaa keskustelijoiden välisen tasa-arvon toteutumiseen negatiivisesti tai positiivisesti. Internetissä erilaisia valtasuhteita ja hierarkioita voidaan helposti piilottaa. Internetissä voidaan ajatella olevan sisäsyntyinen olettama keskustelijoiden välisestä tasa-arvosta (Dahlberg 1998, 72). Epätasa-arvo ei kuitenkaan ilmene vain ammattina tai ulkoisena olemuksena. Siihen kuuluu myös sisäisiä ajatusmalleja, kielenkäyttöä sekä itseä ja muita koskevia uskomuksia, jota näkyvät keskustelun eri tasoilla.

Internetin saavutettavuus, aiheiden laaja kirjo, keskustelijoiden välinen tasa-arvo ja keskustelijoiden määrän rajoittamattomuus tekevät internetistä keskustelun alustan, joka päästää meidät usein lähemmäs ideaalia puhetilannetta, kuin fyysinen todellisuus (Kreide 2016, 481). Habermasin teoriaa on kritisoitu puhetilanteen vaatimusten idealistisuuden lisäksi sen tavasta olettaa, että poliittisessa keskustelussa olisi mahdollista saavuttaa samanmielisyys. Tätä olettamusta käsittelem seuraavaksi.

5.2. Keskustelijoiden välinen samanmielisyys internetissä

Kommunikatiivisessa toiminnassa keskustelijat toimivat jaetun yhteisymmärryksen kautta saavuttaakseen yhteisiä tavoitteita, jotka ovat luonnollisesti tavoittelemisen arvoisia (Bohman & Rehg 2017, 3.1.). Habermasia on kritisoitu siitä, että hänen teoriansa olettavat poliittiseksi subjektiksi kollektiivisen ”meidät”, joka kykenee tuottamaan rationaalisen keskustelun kautta yhteismielisen lopputuloksen (Kreide 2016, 480—482). Deliberatiivinen malli pitää koherenssia poliittisen toiminnan tavoitteena.

Deliberatiivinen malli asettaa idealisoituja ennakkoehtoja olettaen konsensukseen perustuvan päätöksenteon olevan mahdollinen poliittisessa keskustelussa. Se olettaa myös yhden ”oikean vastauksen” mahdollisuuden poliittisessa keskustelussa, tai ainakin yhden sellaisen lopputuloksen, jonka kaikki osallistujat voivat hyväksyä. (Bohman & Rehg 2017, 3.4.) Tämä tarkoittaa sitä, että keskustelijoiden tulisi ottaa keskustelussa subjektiton asema (Habermas 1996, 184—186, 103), joka muistuttaa rawlsilaista tietämättömyyden verhoa (Rawls 1971). Erona on, että keskustelijoiden tulisi käyttää subjektipositioihin liittyvää tietoutta hyödyksi, jotta keskustelusta tulisi mahdollisimman rationaalinen. Rationaalisuuteen perustuva konsensus siis edellyttää, että yksityisistä intresseistä luovutaan keskustelussa. Lisäksi Rawlsin tietämättömyyden verholla on instrumentaalinen perusta. Sen tavoitteena on luoda oikeutettu yhteiskuntasopimus. Habermasin teoriassa toimijoiden toiminta perustuu heidän käsitykseensä moraalista.

Internetin ja sosiaalisen median on nähty vaikuttavan yksilöllisyyttä korostavasti. Tässä muutoksessa poliittinen subjekti väistyy yksilön tieltä ja yhteinen hyvä jää taka-alalle. Tämä merkitsee ongelmia samanmielisyyden vaatimukselle. Regina Kreide nostaa esiin deliberatiivista mallia vastaan esitetyn kritiikin, jonka mukaan malli ei sovellu digitaaliseen julkiseen tilaan, koska netissä poliittinen subjekti on korvautunut yksityisellä eikä tämä subjekti kykene järkiperustaiseen kommunikatiiviseen toimintaan. Hän kuitenkin toteaa, että modernissa maailmassa erottelu kansalaisen yksityisen ja julkisen roolin välillä on keinotekoinen. (Kreide 2016, 480—481.) Yksityinen ja julkinen erottelu toimii analyttisena työkaluna, mutta ainakin länsimaisessa ajattelussa nämä roolit ovat sulautuneet toisiinsa käytännön tasolla yhteiskunnallisessa toiminnassa. Vaikka sosiaalinen media korostaa yksilöllisyyttä, se myös tukee yksilön julkisen roolin muodostumista luomalla uusia alustoja, joissa rooli kansalaisena toteutuu argumentaation ja poliittisen keskustelun kautta.

Internetin voidaan ajatella johtavan jopa yksilöllisyyden vähenemiseen keskusteluissa, jos ihmisten yksilölliset piirteet jäävät piiloon. Tällöin ihminen voi tulla kohdelluksi vain tietyn ryhmän jäsenenä, koska hänen piirteistään saatu informaatio on rajallisempaa kuin tosielämässä. Tässä yhteydessä yksilö saattaa tulla ryhmitellyksi tiettyjen merkityksellisten piirteiden kautta esimerkiksi konservatiiviksi tai oikeistolaiseksi. (Parsell 2008, 46.) Tässä suhteessa digitaalinen julkinen tila voi tukea mahdollisuutta konsensuksen saavuttamiseen.

Samankielisyys edellyttää, että keskustelijoiden joukko on tarpeeksi kattava. Netissä kansalainen päätyy helposti keskustelemaan alustoille, joissa muut keskustelijat ovat lähtökohtaisesti samaa mieltä asioista. Tällöin keskustelu ei täytä deliberaation vaatimusta samankielisyydestä. On aiheellista kysyä, kuinka suuri keskustelijoiden joukon tulisi modernissa ja globaalissa maailmassa olla, jotta näkökulmat ja mielipiteet tulisivat niin kattavasti esiin, että voisimme puhua järkiperustaisen samankielisyyden olemassaolosta. Tilanne vaikeutuu entisestään, kun otamme huomioon vaatimuksen, jonka mukaan kaikilla niillä, joihin päätökset vaikuttavat, tulee olla vapaa pääsy keskusteluun.

Mouffe (2009, 47—49) kritisoi Habermasin ajatusta keskustelun samankielisyydestä viittaamalla Wittgensteinin käsityksiin kielestä. Wittgensteinin ajatuksiin perustuen hän pitää ongelmallisena, että samankielisyyden vaatimus edellyttää, että keskustelijat ovat samaa mieltä käytetystä kielestä. Ajatus konsensuksen saavuttamisesta on herättänyt kritiikkiä myös muiden kuin Mouffin seuraajien joukossa. Elster (1997, 16) huomauttaa, että samankielisyyden moraalinen arvo on helppoa kyseenalaistaa. Yhteisen tavoitteen osalta voidaan myös kysyä, tietävätkö ihmiset todella, mikä on yhteisen hyvän mukaista, ja onko yksilön käsitys yhteisestä hyvästä aina lopulta yksilöllisten intressien värittävä.

Vaatimus konsensuksen saavuttamisesta nähdään usein liian vaativana ja idealistisena tavoitteena. Keskustelijoiden välinen samanmielisyys voidaan kuitenkin ymmärtää eri tavoin. Voidaan ajatella, että samanmielisyyden vaatimuksen täyttää tilanne, jossa keskustelijat ovat yhtä mieltä siitä, että he ovat eri mieltä. Samanmielisyyttä on myös tilanteessa, jossa keskustelijat suostuvat avoimin mielin keskustelemaan. (Kreide 2016, 479.). Samanmielisyyden tulisikin koskea vähintään demokratian toimintaperiaatteita ja jonkinlaista käsitystä siitä, mitä merkitsee yhteinen hyvä yhteiskunnassa.

Deliberatiivisessa mallissa voidaan hyväksyä, että maailmassa on konflikteja, jotka eivät ratkea samanmielisyydellä, vaan ratkaisut edellyttävät oikeudenmukaista neuvottelua (Bohman & Rehg 2017, 3.4). Tästä lähtökohdasta vaatimus samanmielisyydestä lieventyy huomattavasti ja on näin ollen helpompi hyväksyä. Toisaalta samanmielisyys voi tässä tilanteessa päätyä olemaan merkityksetön käsite, joka ei oleellisella tavalla eroa esimerkiksi Mouffin agonistisen pluralismin lähtöoletuksista, vaikka Mouffin malli nimenomaan pyrkii vastustamaan samanmielisyyden vaatimusta.

5.3. Ulkoiset vaikutteet ja internet

Julkisen keskustelun tulee olla vapaa ulkoisista vaikutteista (Habermas 1990, 89). *Julkisuuden rakennemuutoksessa* (2004) Habermas kirjoittaa massamedian roolista modernissa yhteiskunnassa. Massamedialla on merkittävä vaikutus julkisen mielipiteen muodostumiseen julkisessa tilassa. Massamedia on kokenut suuren muutoksen 60-luvulta tähän päivään. Digitalisoituminen ja tiedon rajattomuus ovat muuttaneet median roolia tiedon välittäjänä. Nykyinen toimijoiden kenttä media-alalla on laajentunut ja moninaistunut, mutta valta on yhä keskittynyt muutamille suuryrityksille. Media on

muuttunut internetin myötä vastavuoroisemmaksi. Lincoln Dahlberg tähdentää, että digitaalisessa julkisessa tilassa kansalaiset eivät ole vain yleisöä, vaan aktiivisia sisällöntuottajia ja -muokkaajia. Vastavuoroisuus kehittää lähtökohtaisesti deliberaation rationaalisuutta. Vastavuoroisuuden kautta voidaan myös luoda lisää vuorovaikutuksellisia tapoja kansalaisten ja viranomaisten välille. Internet tarjoaa kansalaisille parempia osallistumismahdollisuuksia kuin perinteinen massamedia. Tästä syystä sen voidaan ajatella myös edistävän deliberaatiota ja demokratiaa. (Dahlberg 1998, 75.)

Netissä uutisointi kohdentuu yksilöllisesti ja algoritmien kautta uutissivustot tarjoavat käyttäjää kiinnostavaa ja hänen ajatusmaailmaansa sopivaa sisältöä. Massamedia ei enää ole erillään yleisöstä, vaan yleisö muokkaa median sisältöä jakamalla, kommentoimalla ja kirjoittamalla sisältöä. Uutisoinnin kohdentuminen voi aiheuttaa myös negatiivisia seurauksia, jos sen vuoksi huomio kohdentuu pois poliittisesti merkityksellisistä asioista. (Kreide 2016, 487). Uutisoinnin merkitys on kohdentumisen myötä muuttunut entistä viihteellisemmäksi.

Markkinavoimilla on merkittävä vaikutus internetissä. Tämän hetken suurimmat yhtiöt Google, Amazon ja Facebook ovat saavuttaneet valta-asemansa digitaalisessa tilassa. Ne vaikuttavat internetin sisältöön ja siihen, mihin ihmisillä on pääsy. Taloudellinen valta ja yritysten poliittinen vaikuttaminen ovat kasvaneet pitkään teknologian ja internetin saralla. Kansalaiset ovat jo pitkään vaatineet suuryrityksille kattavampia rajoituksia ja kansalaisille parempaa yksityisyyden suojaa internetissä (Vallor 2016, 3.4). Yksityisten toimijoiden voidaan nähdä myös lisäävän deliberaation vapautta, kun kysyntä määrittelee tarjontaa (Dahlberg 1998, 75). Markkinoiden tavoitteet eivät kuitenkaan tue deliberatiivisen mallin tavoitteita. Ne eivät jaa etuuksia tavoitellen yhteistä hyvää, vaan pyrkivät maksimoimaan taloudellista tuottoa. Voiton tavoittelun puolustajat tosin voivat

sanoa yhteisen hyvän seuraavan tästä taloudellisen hyödyn maksimoinnista. Bohman ja Rehg (2017, 3.1.) huomauttavat, että markkinat siirtävät yhteiskunnallista solidaarisuutta yksityiselle puolelle.

Markkinoiden vaikutus tietoon ja sen levittämiseen ilmenee internetissä mielenkiintoisella tavalla. Internet on tarjonnut meille mahdollisuuden päästä käsiksi valtaviin määriin tietoa. Kaupallisten tarkoituksien ohjauksessa markkinoille sopiva tieto ja kommunikaatio nousevat merkittävään asemaan. Habermasilaiseen näkemykseen tämä asetelma ei sovi, koska kommunikaatio ei tässä tilanteessa ole rationaaliseen keskusteluun perustuvaa, vaan manipuloitua. Dahlbergin mukaan kansalaisen rooli järkipäisenä toimijana hämärtyy, kun hän muuttuu kuluttajaksi. Kuluttaja ei toimi yhteisen hyvän eteen, vaan hän pyrkii oman edun maksimointiin. Tässä asemassa kansalainen muuttuu aktiivisesta keskustelijasta viestin lähettäjäksi ja vastaanottajaksi. (Dahlberg 1998, 76—78.) Tämä näkemys sopii käsityksiin nykyaikaisen poliittisen keskustelun aihe- ja tavoitekeskeisyydestä.

Habermas kirjoittaa, että markkinoinnin ja mainonnan kautta voidaan luoda ”tehtailtua samanmielisyyttä”. Tämä samanmielisyys ei vastaa julkista mielipidettä, joka on syntynyt vastavuoroisen mielipiteenvaihdon seurauksena. Tehtailtu samanmielisyys ei täytä vaatimusta puhetilanteen järkipäisyydestä. Yhteisen keskustelun tilalla on ”mukautuminen julkisuudessa näkyvien henkilöiden tai henkilöityjen tahojen mielipiteisiin”. (Habermas 2004, 283—284.) Sosiaalinen media ja internet luovat entistä intensiivisemmän suhteen markkinoihin ja mainontaan. Altistumme jatkuvasti mielipidevaikuttamiselle. Habermasin huomio, jonka mukaan keskustelun tilalle syntyy mukautuminen julkisuuden henkilöiden mielipiteisiin, on osuva siitä huolimatta, että hän teksti on peräisin 1960-luvulta. Nykyään sosiaalinen media on nostanut entistä enemmän esiin mielipidevaikuttajia, jotka sosiaalisen median kautta markkinoivat yksityisen

sektorin tuotteita ja palveluita. Mieli-pidevaikuttamista tapahtuu myös valtiotasolla, kuten Yhdysvaltojen presidentinvaalit vuonna 2016 osoittivat.

5.4. Internetin laajuus ja pirstaleisuus

Internet muodostaa hyvin laajan ja pirstaleisen julkisen tilan, jossa keskustelijoiden ja kulttuurien heterogeenisuus on suuri. Internet tekee julkisesta tilasta entistä pirstaleisemmän käyttäjien jakaantuessa yhä laajemmin eri sivustoille globaalilla tasolla. Laajuus voidaan nähdä deliberaatiota edistävänä ja haittaavana tekijänä. Internet edistää deliberaatiota, kun se mahdollistaa yhä useampien äänten esiintulon. Se tarjoaa vähemmistöille tavan yhdistyä globaalilla tasolla. Se edistää myös kansalaisten välistä horisontaalista kommunikaatiota (Dahlgren 2005, 155), joka on Habermasin ja Arendtin teorioiden kannalta oleellinen kommunikaation muoto. Internetissä kansalaisyhteiskunta ja massakommunikaatio ovat yhdistyneet samaan laajaan tilaan julkisen tilan ja massamedian kanssa.

Internetin laajuus voi myös haitata deliberaatiota. Laajuus, pirstaleisuus, kaoottisuus ja ennakoimattomuus voivat heikentää deliberaation poliittista vaikuttavuutta. Yhteiskunnallinen valta voi siirtyä yksityisille toimijoille, jos markkinavoimat pääsevät toimimaan ilman rajoituksia (Dahlgren 2005, 150—151). Nämä yksityiset toimijat voivat ohjailla markkinoinnin ja algoritmien kautta digitaalisen julkisen tilan toimintaa. Internetissä keskustelut ovat usein rajautuneet paikallisesti tai aihekeskeisesti. Tästä syystä keskustelun laajuus ja avoimuus voivat jäädä riittämättömiksi. Keskustelussa erilaiset mielipiteet eivät yhdisty riittävän laajassa skaalassa, eikä julkinen mielipide tällöin muodostu (Cohen 1997, 85.)

Modernissa maailmassa keskustelut, joilla on vahva vaikutusmahdollisuus, käydään usein asiantuntijoiden ja poliitikkojen kesken ”suljettujen ovien takana”. Byrokratian kasvaessa ammattihenkilöiden asiantuntijuus loittonee pohtivan keskustelun ryhmistä (Habermas 2004, 333). Kun kysymykset yhteisestä hyvästä ja hyvästä elämästä kaventuvat asiantuntijoiden kysymyksiksi, eliitti pystyy kieltämään demokratian tarpeellisuuden. Näin kansa syrjäytetään julkisen keskustelun areenalta. (Habermas 1971, 89—120.) Tämä tilanne on ongelmallinen erityisesti ideaalin puhetilanteen ensimmäisen ehdon kanssa, jonka mukaan jokaisella tulee olla pääsy keskusteluun.

Kriittinen julkisuusperiaate luo oikeutuksen instituutioiden vallankäytölle. Se edellyttää, että kansalaiset voivat osallistua julkiseen keskusteluun. Modernissa maailmassa tämä ei ole käytännön tasolla yksinkertaista. Habermasin ratkaisut ovat järjestöt ja instituutiot, joiden kautta osallistuminen järjestetään. Tämä on hänen mukaansa ainoa tapa, jolla julkinen mielipide voi muodostua riittävässä laajuudessa modernin massademokratian olosuhteissa. (Habermas 2004, 354.) Internet tarjoaa tässä mielessä alustan, jonka kautta instituutiot ja järjestöt voivat mahdollistaa entistä laajemmalla tasolla kansalaisten osallistumisen.

Internetin laajuutta ja pirstaleisuutta arvioidessa on hyvä huomata, että modernit yhteiskunnat kohtaavat tässä luvussa esitettyjä ongelmia myös ei-digitaalisessa julkisessa tilassa. Nykyajan yhteiskunnat ovat globaaleja, laajoja ja monikulttuurisia kokonaisuuksia. Jos vaatimuksena on, että kaikki ne, joihin päätökset vaikuttavat, pääsevät osallistumaan keskusteluun, meidän on hyvin vaikea järjestää minkään tason deliberaatiota poliittisista päätöksistä. Habermasin malli luo kuitenkin kauniin ideaalin, jota voidaan soveltaa tavoitteena ja aihe- ja aluetason poliittisessa päätöksenteossa. Julkisenä tilana internet vaikuttaisi olevan monimutkaisempi kuin mihin Habermasin käsitys julkisesta tilasta soveltuu. Moderni yhteiskunta edellyttää käsitystä useista

julkisista tiloista. Nämä tilat eivät voi olla eristäytyneitä, vaan keskustelijoiden tulee pystyä liikkumaan julkisten tilojen välillä.

6. Chantal Mouffin agonistinen pluralismi ja deliberatiivisen mallin kritiikki

Deliberatiivista mallia voidaan kritisoida sen idealistisuudesta. Kysymys siitä, kuinka kaukana deliberatiivinen malli on poliittisesta todellisuudesta ja käytännöistä on aiheellinen. Ideaalia ei ole kuitenkaan syytä torjua, vaikka se ei sopisi tällä hetkellä vallitseviin olosuhteisiin (Cohen 1997, 84). Sen roolina on toimia toimintaa säätelevänä tavoitteena. Deliberatiivisen mallin avulla voidaan oikeuttaa ja konseptualisoida demokratiaa nykyaikaisessa yhteiskunnassa (Kreide 2016, 477).

Deliberatiivisen mallin puolustajat eivät kiellä ideaaliin liittyvien ongelmien olemassaoloa, mutta he ymmärtävät ne Mouffin (2009, 47) mukaan ”sosiaalisen elämän käytännöllis-empiirisestä rajallisuudesta johtuviksi”. Ideaalin toteutuminen vaikuttaisi edellyttävän tilannetta, jossa keskustelun osapuolet ovat epäitsekkäitä ja täydellisen rationaalisia. Todelliseen käytännön poliittiseen keskusteluun tätä vaatimusta on haastavaa soveltaa.

Toinen deliberatiivisen mallin kohtaama haaste on modernin ajan institutionaalistunut päätöksentekojärjestelmä. Miten Arendtin ja Habermasin idealisoitu käsitys poliittisesta diskurssista sopii käytännön poliittiseen päätöksentekoon, joka toimii instituutioiden kautta? Voidaan tosin kyseenalaistaa, onko mallin edes tarkoitus sopia nyky-yhteiskuntaan vai onko tavoitteena muuttaa yhteiskuntaa deliberatiiviseen malliin sopivaksi.

Jotta deliberaatiota voidaan soveltaa, tarvitaan paikkoja, joissa kansalaiset voivat harjoittaa keskustelua. Digitaalisella julkisella tilalla on potentiaalia toimia ideaalina keskustelun alustana modernissa yhteiskunnassa. Keskustelualustan lisäksi deliberaatio tarvitsee tuekseen resursseja, instituutioita ja toimijoita, jotka toimeen panevat

keskustelun kautta saavutettuja päätöksiä. Myös näiden toimijoiden tulee olla vapaita ulkoisilta vaikutteilta. (Cohen 1997, 85—87.) Internet tarjoaa alustan, jonka kautta instituutiot voivat edesauttaa kansalaisten osallistumista poliittiseen päätöksentekoon. Instituutioilla on yhä olennainen rooli toimeenpanossa, mutta internet tarjoaa mahdollisuuden kääntää poliittisen keskustelun luonne Habermasin ja Arendtin käsitysten vaatimalla tavalla alhaalta ylöspäin suuntautuvaksi prosessiksi. Kommunikaatio on moraalisesti ja toiminnallisesti kaikkein tärkein tekijä deliberatiivisen demokratian kannalta ja internet on juuri kommunikaation mahdollisuuksien edistämisen kannalta olennaisessa roolissa. Dahlgrenin (2005, 155—159) mukaan deliberatiivisen demokratian mallin hyödyllisyys tulee esiin, kun sitä käytetään analyttisenä taustana, jonka avulla voidaan ymmärtää poliittisen keskustelun vaikuttavuutta digitaalisessa julkisessa tilassa.

Ilmastonmuutoksen ja väestönkasvun kaltaiset ongelmat vaativat ratkaisukseen kollektiivista poliittista toimijaa ja tahtoa, joiden saavuttamiseksi vaaditaan toimivaa yhteiskunnallista deliberaatiota ja deliberatiivisen mallin asettamia lähtökohtia. Internetillä olisi teoriassa mahdollisuus toimia ihanteellisena poliittisen keskustelun alustana. Sillä on kyky yhdistää suuria joukkoja ihmisiä ja tarjota kansalaisille kanava, jossa he voivat tuoda oman näkökulmansa mukaan keskusteluun. Samaan tapaan kuin antiikin *agoralla*, kansalaiset kokoontuisivat yhteen keskustelemaan ja päättämään poliittisista asioista. Sen sijaan internetissä tapahtuva poliittinen keskustelu tuntuu painottuvan ekspressiiviseen toimintaan, jossa yksilöt pyrkivät tuomaan esiin itsensä ja omat näkemyksensä. Keskustelun kommunikatiivisuus ja yhteiseen ratkaisuun pyrkiminen tuntuvat jääneen taka-alalle.

Seuraavissa luvuissa siirryn käsittelemään Chantal Mouffin agonistista pluralismia vastauksena deliberatiivisen mallin kohtaamiin haasteisiin. Aluksi esittelen lyhyesti

agonistisen pluralismin pääperiaatteet. Tämän jälkeen käsittelen sitä, miten agonistinen pluralismi onnistuu vastaamaan deliberatiivisen mallin heikkouksiin. Lopuksi analysoin Mouffen mallin sovellettavuutta internetiin.

6.1. Chantal Mouffen agonistinen pluralismi

Mouffen agonistinen pluralismi pyrkii vastaamaan Habermasin näkemysten kohtaamiin ongelmiin. Mouffe muotoili ajatuksensa Ernesto Laclaun kanssa kirjoittamassaan teoksessa *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics* (1985). Mouffe esimerkiksi vastustaa ajatusta, jonka mukaan poliittisessa keskustelussa on mahdollista saavuttaa keskustelijoiden välinen samanmielisyys. Demokratiassa on hänen mukaansa aina kyse erilaisten intressien välisestä vastakkainasettelusta. Hän kirjoittaa:

Nykypäivänä esiintyy paljon puhetta `dialogin` ja `deliberaation` merkityksestä, mutta mikä on näiden sanojen merkitys poliittisella kentällä, jos tarjolla ei ole todellista vaihtoehtoa, jolle keskusteluun osallistuvilla ole mahdollisuutta päättää selvästi toisistaan eroavista vaihtoehdoista? ³ (Mouffe 2005, 3, suom. T.T.)

Demokratia on Mouffelle jatkuva prosessi. Hänen tavoitteenaan ei ole kitkeä valtasuhteita ja vastakkaisuuksia, vaan korostaa ristiriitaisuuksien roolia demokratiassa. (Laclau & Mouffe, 1985.) Mouffen mukaansa ristiriidoilla on merkityksellinen rooli demokratiassa. Valta ja vastakkaisuus ovat häviämättömiä, eikä täydellistä vapautumista voida koskaan saavuttaa. Tästä syystä demokratia voidaan saavuttaa vasta, kun hyväksytään, että kukaan yksilö ei voi edustaa kokonaisuutta. Tavoitteena on saavuttaa

---

³ ”There is much talk today about `dialogue` and `deliberation` but what is the meaning of such words in the political field, if no real choice is at hand and if the participants in the discussion are not able to decide between clearly differentiated alternatives?” (Mouffe 2005, 3.)

hegemonia, joka saavutetaan vallan ja objektiivisuuden yhtenemispisteessä. (Mouffe 2009, 49—50.) Vastapuolta ei tule politiikan alueella pitää vihollisena vaan vastapuolena, jonka oikeuden mielipiteeseen tunnustamme. Kompromissit ovat vain hetkellisiä ”hengähdystaukoja” jatkuvassa kamppailussa.

Mouffen demokraattisen politiikan tavoitteena on muuttaa antagonismi agonismiksi. Tämän tavoitteen toteutuminen edellyttää, että hylkäämme ajatuksen deliberatiivisen demokratian arvojen mukaisesta ideaalista puhetilanteesta. Moniarvoisuus toki edellyttää jonkinasteista yhteisymmärrystä, mutta tämä yhteys on aina väliaikaista. (Mouffe 2009, 51—52). Mouffen mallissa toisinajattelua on edistettävä yhteiskunnassa, koska moniarvoisuus edellyttää selvästi toisistaan eroavia kantoja, jotka mahdollistavat erilaiset minuudet ja valinnan mahdollisuuden. Agonistinen malli mahdollistaa Mouffen mukaan demokratian rajojen tunnustamisen ja tätä kautta moniarvoisen yhteiskunnan sekä sen valtarakenteiden monimutkaisuuden huomioon ottamisen. (Mouffe 2009, 51—52.)

6.2. Mouffen malli vastauksena deliberatiivisen mallin kohtaamiin haasteisiin

Mouffen malli eroaa deliberatiivisesta mallista monessa suhteessa. Käsittelen tässä luvussa Mouffen tapaa käsitellä *poliittista*, konsensuksen mahdollisuutta, järkipäisyyden ja vallan suhdetta sekä demokratian tavoitetta. Nämä neljä seikkaa ovat lähtökohtia, joissa Mouffe ajattelee deliberatiivisen mallin epäonnistuneen. Tarkempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että agonistinen pluralismi kohtaa lopulta samoja ongelmia, joista Mouffe pyrkii eroon.

Mouffe ymmärtää *poliittisen* lähtökohtaisesti eri tavoin kuin deliberatiivisen mallin kannattajat. Deliberatiivisessa mallissa poliittinen on vapauden ja julkisen keskustelun paikka. Mouffe selkeyttää ajatteluaan tekemällä eroa Arendtin ajatteluun:

”Eräät teoreetikot, kuten Hannah Arendt, ajattelevat poliittisen tilan olevan vapauden ja julkisen keskustelun tila, kun taas toiset näkevät sen olevan vallan, konfliktien ja antagonismin tila. Minun ymmärrykseni poliittisesta kuuluu selvästi jälkimmäisen näkökantaan”⁴ (Mouffe 2005, 9, suom. T.T.)

Poliittinen on siis Mouffelle kaikkea muuta kuin Arendtin *polis*, jossa ihmiset elivät vapaana haluista ja tarpeista toteuttaen itseään yhteisöllisinä toimijoina.

Toinen huomion arvoinen eroavaisuus löytyy agonistisen mallin tavasta kieltää konsensuksen mahdollisuus. Mouffen malli perustuu ajatukseen kansalaisten subjektipositioista, joissa summataan etuja ja mieltymyksiä. Yhteiskunnallisena tavoitteena on luoda hegemonia eri subjektien välille (Dahlberg & Siaperä 2007, 8—9). Poliitiikka pyrkii tekemään vaarattomaksi ihmisten välisen ristiriitaisuuden. Ristiriitailottuvuudet ovat politiikassa välttämättömiä ja tarpeellisia, koska yksilöiden minuudet muodostuvat niiden kautta. Ristiriitaisuuksien ja toiseuden olemassaolon vuoksi deliberatiivisen mallin ihanteen mukaista järkiperustaista yhteisymmärrystä ei voida koskaan saavuttaa. (Mouffe 2009, 49—51.)

Mouffe käsittelee toiseutta me/ne erottelun kautta. Erottelu perustuu Carl Schmittin ystävä/vihollinen erotteluun, jota Mouffe soveltaa demokraattiseen pluralismiin. Me/ne suhteella on aina mahdollisuus päätyä antagonistiseksi ystävä/vihollinen suhteeksi. Mouffen mukaan jokainen identiteetti on relationaalinen ja erilaisuus on olemassaolon

---

⁴ ”Some theorists such as Hannah Arendt envisage the political as the space of freedom and public deliberation, while others see it as a space of power, conflict and antagonism. My understanding of ‘the political’ clearly belongs to the second perspective.” (Mouffe 2005, 9).

ennakkoehto. (Mouffe 2005, 9—15.) Erilaisuus on määrittelyn ehto ja tästä syystä Habermasin edellyttämä kaikkien toimijoiden välinen yhteisymmärrys on mahdoton lähtökohta.

Järkiperustaisuuden vaatimus on Mouffelle seuraava deliberatiivisen mallin heikkous. Hänen mukaansa järkiperäisyyden vaatimus estää meitä esittämästä kysymyksiä, jotka ovat välttämättömiä demokratialle. (Mouffe 2005, 9). Deliberatiivisessa mallissa järkiperustaisuus on oikeutuksen perustana ja tästä syystä se ei pysty selittämään vallan ilmenemistä käytännön tasolla. Mouffen mallissa valta on oleellisessa asemassa.

Poliittinen on vallan ei moraalinen alue. Hän kirjoittaa vallan oikeutuksesta:

1. Jos jokin valta on kyennyt pääsemään voimaan, tämä johtuu siitä, että sitä pidetään jollain taholla oikeutettuna
2. jos oikeutuksella ei ole etukäteisperustaa, tämä johtuu siitä, että se perustuu johonkin menestyneeseen valtaan.” (Mouffe 2009, 50, suom. Pietilä).

Deliberatiivinen malli ei pysty selittämään tämänkaltaista oikeutusta, koska oikeutuksen perustana on järjenkäyttö. Jos katsotaan, että sosiaalinen perustuu valtasuhteille, silloin demokraattisen keskustelun pääkysymys ei ole se, kuinka valta kitketään pois, vaan kuinka rakentaa vallan muotoja, jotka vastaavat demokraattisia arvoja. (Mouffe 2009, 50.) Vallasta vapautuminen on siis mahdotonta. Tästä syystä meidän tulee keskittyä siihen, kuinka valta saadaan toimimaan niin, että sen toiminta vastaa demokraattisia arvoja. Konfliktit ja kiistat tulee säilyttää osana poliittista keskustelua, mutta väkivallasta ja syrjinnästä tulee päästä eroon.

Mouffe käsittelee kritiikissään Habermasin ajatuksia hyvin yksinkertaistetusti. Useat deliberatiivisen mallin kannattajat hyväksyvät pluralismin osaksi nykyistä poliittista järjestelmää. Yleinen kritiikki on, että konsensuksen mahdollisuus ei sopisi yhteen pluralistisen lähtökohdan kanssa. Joss Hands (2007, 97) huomauttaa, että tietyn tasoinen

yhteismielisyys on käytännön päätöksenteossa välttämättömyys myös agonistiseen pluralismiin perustuvassa järjestelmässä. Jonkun tason yhteismielisyys on löydettävä, jotta yhteiskunnalliset päätökset mahdollistuvat.

6.3. Agonistinen pluralismi ja internet

Agonistinen pluralismi vaikuttaisi ottavan deliberatiivista mallia paremmin huomioon nykyaikaisen politiikan vaikuttamistavoitteet ja asiakeskeisyyden. Tästä näkökulmasta nykyajan poliittisessa keskustelussa tavoitteena painottuu yksittäisten asioiden edistäminen ja kompromissien, enemmän kuin yhteisymmärryksen, löytäminen. Internet tarjoaa entistä enemmän valinnanvaraa erilaisten keskustelualustojen suhteen. Näin se lisää Mouffen korostamien kiistojen mahdollisuutta.

Internetin laajuus voi toimia ristiriitaisuutta vähentävästi antaessaan keskustelijalle mahdollisuuden valita itse julkaisulleen alustan. Mouffen ja Laclaun hegemoniateorian näkökulmasta on olennaista luoda poliittinen tila ja tilanne, jossa eri kiistat voidaan yhdistää yhteisten nimittäjien ja samanarvoisuuden avulla (Palonen 2008, 229). Erilaisten kiistojen syntyminen edellyttää, että keskustelijoiden joukko on tarpeeksi heterogeeninen, jotta kiistoja voi syntyä. Vaikka internet mahdollistaa erilaisten mielipiteiden esiin tulon uudella tavalla, se voi myös vähentää ristiriitaisuutta lokeroimalla samankaltaisia mielipiteitä omaavat henkilöt samoille alustoille. Eri alustoilla käydyt keskustelut eivät sisällä itsessään tarpeeksi ristiriitaisuutta, eivätkä ne kohtaakaan keskenään, jos ihmiset päätyvät keskustelemaan vain toisten poliittisilta mielipiteiltään samankaltaisten ihmisten kanssa.

Hands (2007) esittää artikkelissaan neljä seikkaa, joiden vuoksi agonistinen pluralismin voidaan nähdä sopivan digitaaliseen ympäristöön. Hän myös nostaa esiin näiden piirteiden heikkoudet. Handsin kritiikin keskeinen osa koskee Mouffin mallin tapaa erottaa moraalit ja poliittisuus toisistaan. Tämä käsitteellinen *sine qua non* johtaa asetelmaa, jossa emme voi asettaa normatiivisia ehtoja, joiden kautta radikaalia demokratiaa voidaan soveltaa digitaalisessa julkisessa tilassa. Tästä huolimatta Mouffin malli tarjoaa hedelmällisen työkalun, jonka avulla voidaan analysoida digitaalisessa julkisessa tilassa tapahtuvaa poliittista toimintaa. (Hands 2007, 93.) Seuraavaksi käsittelemme Handsin esittämiä ajatuksia tarkemmin.

Ensimmäinen Handsin osoittama seikka, joka tukee Mouffin mallin soveltuvuutta internetiin, on sen tapa käsitellä kiistat välttämättömäksi ja hyödylliseksi osaksi radikaalin demokratian toteutuksen käytäntöä. Kiistat ovat arvokkaita, eikä niistä tule hankkiutua eroon, vaan niiden autonomisuutta tulee kunnioittaa. Vastakkainasettelut luovat valinnan mahdollisuuden, joka on välttämätön osa demokratiaa. Digitaalisessa julkisessa tilassa poliittiset vastakkainasettelut pääsevät toimimaan laajassa mittakaavassa ja vähemmistöjen on helpompi osallistua keskusteluihin kuin ei-digitaalisessa tilassa. (Hands 2007, 91.) Tämä lisää erilaisten mielipiteiden ja vastakkainasetteluiden muodostumista.

Ongelmana tässä on Handsin mukaan Mouffin lähtökohta, jonka mukaan moraalit ja politiikka tulee erottaa toisistaan. Moraali ei sovi politiikkaan, koska poliittiset entiteetit ovat lähtökohtaisesti vastakkaisia. Näiden kahden yhdistäminen johtaisi kestävämpään universalismiin. Kiistojen ottaminen poliittisuuden lähtökohdaksi tarjoaa tavan analysoida netissä tapahtuvaa poliittista kommunikointia, mutta se ei tarjoa normatiivista lähtökohtaa, jonka kautta voisimme järjestää demokratiaa netissä. Handsin mukaan internetissä demokratia vaatii moraalisen ulottuvuuden, jottei se muutu vain taisteluksi

vallasta. (Hands 2007, 93—94.) Demokratian toteutuminen internetissä ei siis kaipaa niinkään erilaisten kiistojen tunnistamista, vaan erilaisten ja monipuolisten yhteyksien luomista. Yhteyksien luominen tapahtuu avoimen kommunikaation ja erilaisten ryhmien ja yksilöiden vapaan yhdistymisen kautta. (Hands 2007, 100—101.)

Toinen Handsin (2008, 94) esiin nostama agonistisen pluralismin vahvuus digitaalisessa ympäristössä on sen kyky tunnustaa kiistojen ja vastapuolten autonominen arvo säilyttäen samalla kyvyn vastustaa ylivaltaa ja sortoa. Internetin pirstaleinen rakenne tukee näiden kiistojen ja eri osapuolten autonomiaa. Ongelma on, että agonistinen pluralismi tunnustaa kiistojen ja vastapuolten arvon Mouffen määrittelemässä tilanteessa. Vastapuolen tunnustaminen ja kunnioittaminen erottavat agonismin antagonismista, eli sovittamattomasta vastakkaisuudesta (Mouffe 2009, 51.) Agonismi on käsitteellisesti vaikea asettaa habermasilaisen yhteismielisyyden ja antagonismin välille. (Hands 2007, 94.) Kuten luvussa 5.2. mainitsin, keskustelijoiden välisen yhteismielisyyden kriteerin voidaan nähdä täyttyvän tilanteessa, jossa keskustelun osapuolet ovat *yhtä mieltä siitä, että he ovat asiasta eri mieltä*. Tällöin agonismia ja deliberatiivista yhteismielisyyttä on vaikea erottaa toisistaan. Pluralistinen näkökulma säilyy samoin kuin vastapuolen tunnustaminen ja kunnioittaminen. Tilanne on siis agonistisen pluralismin ja deliberatiivisen mallin mukainen.

Kolmas agonistisen mallin vahvuus on, että uusien sosiaalisten liikkeiden sisällyttäminen osaksi perinteistä poliittista diskurssia soveltuu hyvin malliin. Internet mahdollistaa uusien sosiaalisten liikkeiden esiin tulon ja yhdistymisen ennennäkemättömästi globaalilla tasolla. Hands kuitenkin huomauttaa, että poliittiset liikkeet nousevat usein yhteisten teemojen ympärille, jotka linkittävät toimijoita keskenään. Onko agonistinen pluralismi tässä tilanteessa esimerkiksi deliberatiivista mallia hyödyllisempi? Agonistinen malli on riippuvainen läsnä olevista sattumanvaraisista tekijöistä tai

moraalisista normeista, jotka on asetettu kiistojen ulkopuolelle (Hands 2007, 94). Deliberatiivinen malli ei sulje uusia sosiaalisia liikkeitä keskustelun ulkopuolelle, eivätkä sen periaatteet, kuten samanmielisyyden vaatimus, estä uusien mielipiteiden esiintuomista. Deliberatiivinen malli voi yhdistää uusia liikkeitä jopa tehokkaammin, koska se perustuu toimijoiden väliseen kommunikointiin.

Neljäs Handsin esittämä vahvuus on, että agonistinen pluralismi ottaa deliberatiivista mallia paremmin huomioon taloudellisen oikeudenmukaisuuden tavoittelun. Deliberatiivinen malli näkee vallan perustuvan järkevään keskusteluun. Tästä lähtökohdasta se kohtaa haasteita nykyisten taloudellisesti epätasa-arvoisten rakenteiden tunnistamisessa. Vastakkainasetteluihin perustuva Mouffen malli taas antaa vähemmistöille merkityksellisen aseman. Ongelmana on agonistisen pluralismin asema post-marxilaisena teoriana. Hegemonian tavoitteena on saavuttaa sosialismi, mutta se ei ole sen välttämätön seuraus. Malli ei siis pyri taloudelliseen oikeudenmukaisuuteen. Handsin mukaan taloudellisen tasa-arvon edistäminen on kuitenkin olennaista ottaa täsmälliseksi tavoitteeksi nykyaikaisessa radikaalin demokratian mallissa. (Hands 2007, 94—95.)

Handsin huomiot osoittavat, että Mouffen malli ei onnistu tarjoamaan deliberatiivista mallia parempaa radikaalin demokratian järjestelmää digitaaliseen julkiseen tilaan. Mallin vahvuutena on sen tapa asettaa kiistat arvokkaaksi ja välttämättömäksi osaksi politiikkaa. Tämä lähtökohta sopii nykyaikaiseen digitaaliseen julkiseen tilaan. Agonistinen pluralismi ei kuitenkaan pysty osoittamaan paremmuuttaan suhteessa deliberatiiviseen malliin, vaikka Mouffen esittämä kritiikki on osuva. Erityisesti koherenssin mahdollisuutta vastaan esitetty kritiikki tuntuu ottavan soveltuvan paremmin tämän päivän politiikkaan. Mouffen malli onnistuu kuvaamaan todellisuutta

deliberatiivista mallia paremmin. Se ei kuitenkaan onnistu asettamaan normatiivista ideaalia, kuten deliberatiivinen malli.

7. Lopuksi

Tutkielmassani tarkastelin deliberatiivisen mallin soveltuvuutta internetiin Arendtin, Habermasin ja Mouffen näkemysten kautta. Internetillä on selvästi potentiaalia edistää deliberaatiota yhteiskunnassa. Se mahdollistaa yhä suuremman joukon osallistumisen poliittiseen keskusteluun ja nostaa esiin vähemmistön edustajien ääniä yhdistäen heitä globaalilla tasolla. Internetin mahdollistamat ”kaikukammiot” ja ”filtteri kuplat” toimivat deliberaatiota heikentävästi. Internetin laajuuden avulla olisi mahdollista käydä järkiperustaista keskustelua, jossa yhdistyvät erilaiset mielipiteet ja näkemykset ennennäkemättömän laajassa skaalassa. Internetin pirstaleisuus ja laajuus on kuitenkin johtanut vastakkaisen ilmiön syntymiseen. ”Kaikukammiot” ja ”filtteri kuplat” karsivat eriäviä mielipiteitä ja uutisointia, joka ei tue käyttäjän maailmankuvaa.

Arendtin kuvaama antiikin kreikkalainen *polis* on ideaali julkinen tila, jossa kansalaiset voivat toteuttaa todellista minäänsä poliittisessa toiminnassa. Arendtin ajatuksissa politiikka on mahtavien tekojen ja harmonisen keskustelun estradi, jota antiikin *polis* toteutti. Analogian kautta nostin esiin neljä yhteneväisyyttä *poliksen* ja internetin välillä. Kumpikin tila toimi kulttuurisen, uskonnollisen, taiteellisen ja poliittisen toiminnan keskuksena. Toinen yhteneväisyys liittyi niiden tapaan aktualisoitua käyttäjiensä kautta. Ne ovat kumpikin paikkoja, joissa kansalaiset harjoittavat poliittista argumentointia ja julkista tuomitsemista. Lisäksi niissä toimiessaan ihmiset harjoittivat julkiseen kuvaan liittyvää sensurointia. Eroavaisuuksista nostin esiin erot toiminnan tavoitteissa. *Poliksessa* korostui kommunikatiivinen toiminta ja internetissä ekspressiivinen. Toisena eroavaisuutena oli julkisen todellisuuden jaettavuus. Tähän läheisesti liittyvänä tekijänä ovat internetissä toimivat suuryritykset, jotka olivat *polikselle* tuntematon konsepti.

Habermasin käsitykset julkisesta tilasta ja ideaalista puhetilanteesta tarjoavat mielenkiintoiset työkalut, joiden avulla voidaan analysoida internetin potentiaalia ja heikkouksia julkisena tilana. Habermasin asettamat ideaalin puhetilanteen ehdot tarjoavat kuvan siitä, millainen julkisen keskustelun tila internet voisi ihanteellisessa tilanteessa olla. Ongelmana on, että ihannetta on haastavaa täyttää niin todellisessa maailmassa kuin myös internetissä.

Internet laajuus ja pirstaleisuus ovat ominaisuuksia, joiden vuoksi ihanne jää kauas todellisuudesta. Lisäksi Habermasin ihanteellinen puhetilanne edellyttää, että ulkoiset vaikutteet eivät pääse manipuloimaan keskustelua. Internetissä ulkoiset vaikutteet toimivat erilaisten medioiden ja suuryritysten muodossa. Vaikutusyrityksiä voi olla hankalampi huomata kuin ei-digitaalisessa maailmassa, koska ne ilmenevät filttareiden ja käyttäjän maailmankuvaa tukevien ehdotusten muodossa. Nykyaikana ihmisen on kuitenkin vaikea täyttää keskustelijan roolia ideaalissa puhetilanteessa. Ihanne voi toimia mallina, johon meidän tulee pyrkiä. Ihmisten välistä vuorovaikutusta koskeva teoria, joka on liian kaukana käytännöstä, ei kuitenkaan ole kovin käyttökelpoinen.

Internetin saavutettavuus, aiheiden laaja kirjo, keskustelijoiden välinen tasa-arvo ja keskustelijoiden määrän rajoittamattomuus tekevät internetistä ihanteellisemmän keskustelun alustan kuin todellinen julkinen tila. Internet mahdollistaa erilaisten mielipiteiden yhdistämisen tavalla, joka ei ole mahdollista perinteisessä julkisessa tilassa. Julkinen keskustelu on demokratian toteutumisen kannalta olennainen asia. Tulevaisuudessa ihmisten välinen kommunikaatio painottuu entistä enemmän digitaaliseen julkiseen tilaan. Tästä syystä on tärkeää tarkastella internetin ominaisuuksia keskustelun alueena ja kehittää toimintoja, jotka tuovat keskustelua lähemmäs Habermasin määrittelemää ideaalia. Toinen ratkaisematon tulevaisuuden haaste on

julkisten keskusteluiden tulosten siirtäminen osaksi institutionaalistunutta päätöksentekojärjestelmää.

Mouffen malli pyrkii tarjoamaan vastauksia deliberatiivisen mallin kohtaamiin haasteisiin. Se onnistuukin ottamaan paremmin huomioon nykyaikaisen poliittisen ilmapiirin ja sen asiakeskeisyyden. Konfliktien ja vastakkainasetteluiden arvon tunnistaminen on lähempänä nykyaikaista käsitystämme poliittisesta keskustelusta. Agonistisen pluralismin kyky vastata delibatiivisen mallin haasteisiin riippuu siitä, miten suhtaudumme deliberatiiviseen malliin. Ajatus poliittisesta samanmielisyydestä voidaan nähdä eri tavoin riippuen siitä, mitä keskustelijoiden välisellä samanmielisyydellä tarkoitetaan. Poliitikka vaatii aina jonkin tason samanmielisyyttä, jotta asioista voidaan keskustella.

Lähdeluettelo

Arendt, Hannah (1986): “Communicative Power”, teoksessa Lukes Steven (toim.) *Power*, Basil Blackwell Ltd, 59–74.

Arendt, Hannah (2002): *Vita Activa: ihmisenä olemisen ehdot*, Vastapaino, käänt. Oittinen Riitta (alkuperäinen julkaisu: *The Human Condition*, 1958).

Bohman, James & Rehg, William (1997): “Introduction”, teoksessa Bohman, James & Rehg, William (toim.) *Deliberative democracy Essays on Reason and Politics*, Massachusetts Institute of Technology, ix—xxx.

Bohman, James & Rehg, William (2017): "Jürgen Habermas", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/habermas/>>. Viitattu 20.6.2020.

Cohen, Joshua (1997): “Deliberation and Democratic Legitimacy”, teoksessa Bohman, James & Rehg, William (toim.) *Deliberative democracy Essays on Reason and Politics*, Massachusetts Institute of Technology, 67—92.

Dahlberg, Lincoln (1998): “Cyberspace and the Public Sphere: Exploring the Democratic Potential of the Net”, *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 1998-03, Vol.4 (1), 70—84.

Dahlberg, Lincoln & Siapera Eugenia (2007): “Introduction: Tracing Radical Democracy and the Internet” teoksessa Dahlberg, Lincoln & Siapera, Eugenia (toim.) *Radical Democracy and the Internet*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 1—16.

Dahlgren, Peter (2005): “The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation”, *Political Communication*, 22, 147—162.

D'Entrèves, Maurizio Passerin (1995): *The Political Philosophy of Hannah Arendt*, 1994, London, Routledge.

D'Entrèves, Maurizio Passerin (2019): "Hannah Arendt", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/arendt/>>. Viitattu 3.3.2020.

Elster, Jon (1997): “The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory”, teoksessa Bohman, James & Rehg, William (toim.) *Deliberative democracy Essays on Reason and Politics*, Massachusetts Institute of Technology, 3—34.

Fraser, Nancy (2018): ”The Theory of the Public Sphere: The Structural Transformation of the Public Sphere (1962)”, teoksessa Brunkhorst Hauke, Kreide Regina & Lafont Cristine (toim.) *The Habermas Handbook*, Columbia University Press, 245—255.

Habermas, Jürgen (1971): *Towards a rational society: student protest, science and politics*, käänt. Shapiro Jeremy, Polity Press, (alkuperäinen julkaisu: 1969).

Habermas, Jürgen (1984): *The theory of communicative action. Volume 1, Reason and the rationalization of society*, käänt. Thomas McCarthy, Beacon Press, Boston (alkuperäinen julkaisu: 1981).

Habermas, Jürgen (1990): *Moral Consciousness and Communicative Action*, käänt. Lenhardt Christian & Weber Nicholshen Shierry, Massachusetts Institute of Technology, (alkuperäinen julkaisu: *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, 1983).

Habermas, Jürgen (1990/2004): “Jälkisanat vuoden 1990 uusintapainokseen”, teoksessa *Julkisuuden rakennemuutos: Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*,, käänt. Pietilä Veikko, Vastapaino, Tampere, 2004, (alkuperäinen julkaisu: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 1962).

Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms*, käänt. Rehg William, Cambridge, MA: MIT Press. (alkuperäinen julkaisu: *Faktizität und Geltung*, 1992).

Habermas, Jürgen (1997): “Popular Sovereignty as Procedure”, käänt. Rehg William, teoksessa Bohman, James & Rehg, William (toim.) *Deliberative democracy Essays on Reason and Politics*, Massachusetts Institute of Technology, 35—66, (esitetty alunperin luentona joulukuussa 1988, alkuperäinen julkaisu Forum für Philosophie *Die Ideen von 1789*, Frankfurt am Main 1989, 7—36).

Habermas, Jürgen (2004): *Julkisuuden rakennemuutos: Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*, Vastapaino, Tampere, käänt. Pietilä Veikko, (alkuperäinen julkaisu: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1962).

Hands, Joss (2007): “Between Agonistic and Deliberative Politics: Towards a Radical E-Democracy” teoksessa Dahlberg, Lincoln & Siapera, Eugenia (toim.) *Radical Democracy and the Internet*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 89—107.

Honneth, Axel (2018): “The Frankfurt School and Social Theory”, teoksessa Brunkhorst Hauke, Kreide Regina & Lafont Cristine (toim.) *The Habermas Handbook*, Columbia University Press, 31—35.

Kreide, Regina (2016):” Digital spaces, public spaces and communicative power: In defence of deliberative democracy”, *Philosophy and Social Criticism*, vol. 42, (476—486).

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985): *Hegemony & Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, (kään. Winston Moore, Paul Cammack), Verso, Lontoo.

Lakkala, Keijo & Eskelinen, Teppo (2017): “Demokratia tarvitsee yhteiskunnallisia utopioita”, *Politiikasta*, <https://politiikasta.fi/demokratia-tarvitsee-yhteiskunnallisia-utopioita>. Viitattu 25.11.2020.

Lohman, Georg (2018): “Moral and Ethical Discourses: The Distinction in General” teoksessa Brunkhorst Hauke, Kreide Regina & Lafont Cristine (toim.) *The Habermas Handbook*, Columbia University Press, 133—142.

Mouffe, Chantal (2005): *On the Political*, Routledge.

Mouffe, Chantal (2009): “Keskusteleva demokratia vai kiistelevä moniarvoisuus”, käännt. Pietilä Veikko, *Media ja viestintä* 32 (2009) 3, 45—53, (alkuperäinen julkaisu: “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?”, *Social Research* Vol. 66, No. 3, Prospects for democracy, fall 1999, 745—758).

Ndayambaje, Juvénal (2017): “What Goes Wrong in Habermas’s Pragmatic Justification of (U)?”, *Dialogue: Canadian Philosophical Review = Revue Canadienne de Philosophie*; Cambridge Vol. 56, Iss. 1, (Mar 2017): 89—110.

Palonen, Emilia (2008): “Ernesto Laclau ja Chantal Mouffe. Diskurssiteoriaa ja radikaalia demokratiaa”, teoksessa *Politiikan nykyteoreetikkoja*, (toim.) Kia Lindroos & Suvi Soininen, Gaudeamus, 187—209.

Parsell, Mitch (2008):” Pernicious virtual communities: Identity, polarisation and the Web 2.0”, *Ethics and Information Technology* (2008) 10, 41–56.

Pietilä, Veikko (2004): “Kääntäjän alkusanat”, teoksessa *Julkisuuden rakennemuutos*, Vastapaino, Tampere, 9—14.

Statista (2019): <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-world-wide/>. Viitattu 26.11.2019.

Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Vallor, Shannon (2016): "Social Networking and Ethics", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ethics-social-networking/>>.

Viitattu 20.6.2020.